วัดนิเวศธรรมประวัติ

พลับพลาที่ประทับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สำเนาพระราชดำรัส
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ตอนหนึ่งในการถวายพระอารามนี้มีว่า

"จะทรงบูชาพระพุทธศาสนาด้วยของแปลกประหลาดแลเพื่ออาณาประชาราษฎร์ทั้งปวงได้ชมเล่นเป็นของแปลก ซึ่งไม่เคยมีในพระอารามอื่นมาก่อนใช่ว่าจะเลื่อมใสในลัทธิศาสนาอื่นนั้นหามิได้"

วัดนิเวศธรรมประวัติ

วัดนิเวศธรรมประวัติ ตั้งอยู่บนเกาะลอย ตำบลบ้านเลน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านตะวันตกของพระราชวังบางปะอิน เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรวิหาร บริเวณวิสุงคามสีมาอยู่ภายในกำแพงแก้ว ยาว ๑ เส้น ๔ วา ส่วนกว้าง ๑๖ วา ๖ นิ้ว มีเสาศิลา (สีมานิตต์) กำหนดเขตอยู่บนกำแพงแก้วทั้ง ๒ ด้าน ซึ่งขนานไปกับพระอุโบสถเป็นรูปสี่เหลี่ยม บริเวณวัดโดยตลอดมีแนวกำแพงรั้วเหล็กล้อมโดยรอบทั้งสี่ด้านตอนเหนือเป็นเขตพระอุโบสถ หลังพระอุโบสถตลอดตอนใต้เป็นที่สังฆาวาสประกอบด้วยศาลาการเปรียญ หอไตรโรงเรียนปริยัติธรรม และหมู่กุฏิ ถาวรวัตถุการก่อสร้างก่ออิฐถือปูนตามแบบศิลปะโคธิค ที่ชาวตะวันตก (ฝรั่ง) นิยมสร้างเป็นศาสนสถานในคริสต์ศาสนา

ประวัติการก่อสร้างปรากฏในแผ่นศิลาจารึกซึ่งอยู่ในพระอุโบสถ มีความว่า

"ศุภมัศดุ พระพุทธศาสนกาลเป็นอดีตภาคล่วงแล้ว ๒๔๒๑ พรรษา ปรัตยุบันกาล พยัคฆสังวัจฉรผคุณมาศ ศุกรปักษ์ เอกาทศมีดิถีจันทรวารบริเฉทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จพระปรมินทร-มหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามกุฎ บุรุษรัตนราชรวิวงษ์ วรุตมาพงษ์บริพัตร วรขัตติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ อุภโตสุชาติสังสุทธิเคราหณี จักรีบรมนารถมหามกุฎราชวรังกูร สุจริตมูลสุสาธิตอรรคอุกฤษฐไพบูลย์ บุรพาตุลยกฤษดาภินิหารสุภาธิการรังสฤษดิ์ ธัญญลักษณวิจิตรโสภาคยสรรพางค์ มหาชโนดตมางค์ประนต บาทบงกชยุคลประสิทธิสรรพศุภผล อุดม

บรมศุขุมาลย์ ทิพยเทพาวตารไพศาลเกียรติคุณ อดุลยพิเศศสรรพ เทเวศรานุรักษ์ วิสิฐิศักดิ์สมยาพินิตประชานารถ เปรมกระมลขัตติย ราชประยูรมูลมุขมาตยาภิรมย์ อุดมเดชาธิการ บริบูรณคุณสารสยามา ทินคร วรุตเมกราชดิลก มหาบริวารณายกอนันตมหันตวรฤทธิเดช สรรพวิเศศศิรินธร อเนกชนนิกรสโมสรสมมตประสิทธิวรยศมโหดม บรมราชสมบัติ นพปดลมหาเสวตฉัตราดิฉัตร ศิริรัติโนปลักษณ มหาบรมราชาภิเศกาภิสิตสรรพทศทิศวิชิตไชย สกลมไหสวริยมหา สวามินทร์ มเหศวรมหินทรมหารามาธิราชวโรดม บรมนารถชาติ อาชาวไศรยพุทธาทิไตรยรัตนสรณารักษ์ อดุลยศักดิ์อรรคนเรศ ราธิบดีเมตตากรุณาสีตลหฤทัยอโนปมัยบุญการ สกลไพศาลมหา– รัษฎาธิบดินทร์ ปรมินทรธรรมิกมหาราชาธิราชบรมนารถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม รัชกาลที่ ๕ ในพระบรมราชวงศ์ ซึ่งได้ประดิษฐ์ฐานแลดำรงกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยามหาดิลกภพนพรัตนราชธานี บุรีรมย์อุดมราชนิเวศ มหาสถาน เสด็จพระราชดำเนินขึ้นมาทรงบำเพ็ญพระราชกุศล แล มีการมหกรรมสมโภชต่าง ๆ ณ พระอารามที่เกาะบางปะอินนี้ จึง มีพระบรมราชโองการ มารพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสสั่งพระศรี สุนทรโวหาร เจ้ากรมพระอาลักษณ์ให้จารึกการที่ได้ทรงสถาปนา พระอารามขึ้นใหม่นี้ไว้ในแผ่นดิน ติดผนังในพระอุโบสถ ข้างขวา แผ่นหนึ่งข้างซ้ายแผ่นหนึ่ง บรรจบเรื่องเดียวกัน เพื่อให้ชนภายหลัง ได้ทราบความ แล้วอนุโมทนาส่วนพระราชกุศล ตามความศรัทธา เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ด้วยเมื่อปีวอก จัตวาศก พระพุทธ– ศาสนกาล ๒๔๑๕ พรรษา จุลศักราช ๑๒๓๔ เป็นปีที่ ๕ ในราช สมบัติแห่งพระมหาสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในปรัตยุบันนี้พระบาท–

สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินขึ้นมาประทับ ณ พระที่นั่งไอศวรรยทิพยอาสน์ เกาะบางปะอินนี้ จึงทรงพระราชดำริว่า ภูมิสถานที่เกาะบางปะอินนี้ได้เป็นที่ประพาสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามสืบมา แต่ครั้งสมเด็จพระรามาธิเบศร์ปราสาททอง ฤๅจะเรียกให้ต้องตามพระนามว่า สมเด็จพระศรี–สรรเพชญนับเป็นที่ ๕ ในนามของพระเจ้าแผ่นดินกรุงทวาราวดีศรีอยุธยา ซึ่งทรงพระนามอย่างเดียวกัน ในพระสุพรรณบัฏ เพราะเป็นภูมิสถานเดิมของพระองค์ท่าน จึงได้ทรงสร้างพระราชวังที่ประพาสไว้ในตำบลนี้ มีสิ่งสำคัญซึ่งยังเห็นเป็นพยานควรอ้างได้คือสระแลตัวไม้พระมหาปราสาท เป็นต้น แลได้ทรงสร้างพระอารามขึ้นไว้ ทางข้างด้านเหนือพระราชวัง พระราชทานนามว่าวัดชุมพลนิกายารามเป็นวัดสำหรับพระราชวังสืบมา พระเจ้าแผ่นดินในพระบรมวงศ์นั้นก็ได้เสด็จพระราชดำเนินมาประพาสที่เกาะบางปะอินนี้ทุก ๆ พระองค์ จนถึงตั้งกรุงรัตนโกสินทร์มหินทรายุธยา ณ ประเทศบางกอก จึงได้เป็นที่เว้นว่างจากเป็นที่ประพาสมาช้านาน ภูมิสถานที่นี้ก็เป็นที่ชำรุดทรุดโทรมไปทั้งพระราชวังและพระอาราม ครั้นพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ สุทธสมมติเทพยพงษวงษาดิศวรกระษัตริย์ วรขัตติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศบรมธรรมิกมหาราชาธิราชบรมนารถบพิตรพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ที่ ๔ ในพระบรมราชวงศ์ เสด็จพระราชดำเนินขึ้นมาประพาสกรุงทวาราวดีศรีอยุธยาโบราณเนือง ๆ แลได้เสด็จมาประพาสประทับแรมอยู่ที่เกาะบางปะอินนี้หลายครั้ง จึงได้ทรงสร้างพระที่นั่งไอศวรรยทิพยอาสน์องค์หนึ่ง กับตึกแถวข้างในหลังหนึ่ง มีกำแพง

ล้อมโดยรอบ ประกอบด้วยพฤกษชาติร่มรื่นเป็นพระราชวังสังเขป สำหรับเป็นที่เสด็จมาประทับสำราญพระราชหฤทัย แล้วทรงปฏิสังขรณ์วัดชุมพลนิกายารามพร้อมทั้งโรงพระอุโบสถ แลพระวิหารการเปรียญ พระเจดีย์เสนาสน์ที่อยู่พระสงฆ์ พร้อมเสร็จบริบูรณ์ ได้ทรงทำมหกรรมฉลองพระอาราม แต่ ณ วันพุธเดือนเจ็ด ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ ปีชวด ฉ ศก จุลศักราช ๑๒๒๖ เป็นปีที่ ๑๔ ในรัชกาลที่ ๔ ครั้งพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบพระวงศ์ ณ รัชกาลที่ ๕ ทรงประพฤติปฏิบัติอนุวัตรตามจริยา พระบาทสมเด็จพระราชชนกาธิบดี เสด็จประพาสในประเทศตำบลต่าง ๆ ได้เสด็จมาประพาสที่เกาะบางปะอินนี้เนือง ๆ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ขุดสระถมดินเพิ่มเติม ให้ระลึกและเรียบร้อยกว้างขวางกว่าแต่ก่อน แล้วให้สร้างปราสาทลงกลางสระที่ปลายพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ปราสาทเดิม ซึ่งสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ทรงสร้างนั้นไว้เป็นที่ระลึกถึงปราสาทเดิม แลเป็นที่ประทับในกลางสระ พระราชทานนามว่า พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ปราสาทตามนามเดิม แลให้สร้างพระที่นั่งอีกองค์หนึ่ง ตรงพระที่นั่งเดิมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นที่ประทับ พระราชทานนามว่าพระที่นั่งวโรภาสพิมาน และสร้างพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร ในพระราชอุทยานอีกองค์หนึ่ง กับพระตำหนักและตึกแถวแนวกำแพงโดยรอบเป็นเขตขอบพระราชวังกว้างขวาง ภูมิสถานสะอาดสะอ้านเป็นที่สำราญพระราชหฤทัย ได้เฉลิมพระที่นั่งสำเร็จแต่วันศุกร์เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีชวด อัฐศก ศักราช ๑๒๓๘ แล้วทรงพระราชศรัทธาสร้างพระอารามนี้ขึ้นไว้ ทรงพระราชอุทิศให้เป็นจาตุรทิศสังฆิกาวาส

เป็นที่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลใกล้พระราชวัง พระราชทานนาม พระอารามนี้ว่า วัดนิเวศธรรมประวัติ แลพระอารามนี้ได้ทรงบริจาค พระราชทรัพย์ ให้เจ้าพนักงานรับเหมาช่างชาวประเทศตะวันตก กะวางแผนที่แลแบบอย่างพระอุโบสถหมู่กุฎีมีสัณฐานเป็นแบบอย่าง ข้างประเทศตะวันตกทั้งสิ้น ซึ่งทรงพระราชดำริให้สร้างโดยแบบอย่าง เป็นของชาวต่างประเทศดังนี้ ใช่จะมีพระราชหฤทัยเลื่อมใสนับถือ ศาสนาอื่นนอกจากพระพุทธศาสนานั้นหามิได้ พระราชดำริให้ในพระ ประสงค์ จะทรงบูชาพระพุทธศาสนาด้วยของแปลกประหลาด และ เพื่อให้อาณาประชาราษฎร์ทั้งปวงชมเล่นเป็นของประหลาด ไม่เคย มีในพระอารามอื่นแลเป็นของมั่นคงถาวร พอสมควรเป็นพระอาราม หลวงในหัวเมืองได้เสด็จพระราชดำเนินก่อพระฤกษ์พระอุโบสถ แต่ ณ วันศุกร์ เดือน ๗ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีฉลู นพศก พระพุทธศาสนกาล ๒๔๒๐ พรรษา จุลศักราช ๑๒๓๙ โรงพระอุโบสถในร่วม ยาว ๗ วา ๓ ศอก ๖ นิ้ว กว้าง ๔ วา ศอก ๖ นิ้ว เบื้องหน้ามีซุ้มประตู เบื้องหลังเป็นหอระฆังที่ตั้งพระเจดีย์ สูงแต่พื้นดินตลอดยอด ๑๒ วา ๓ ศอกคืบ ๓ นิ้ว ต่อหลังพระอุโบสถไป มีโรงที่ทำบุญ ฤๅจะ เรียกว่าการเปรียญหลังหนึ่ง กุฎีใหญ่พื้น ๒ ชั้น ๒ หลัง กุฎีน้อยพื้น ชั้นเดียว ๘ หลัง หอพระไตรปิฎกพื้นชั้นเดียวหลังหนึ่งศาลาและหมู่ กุฎีหลังหนึ่ง ตึกแถวชั้นเดียวสำหรับศิษย์อยู่ยาวตามกว้างของพระ อารามแถวหนึ่ง แลที่โรงเรือกับปิยกุฎี ศาลาที่พักข้างพระอุโบสถ หลังใหญ่ ศาลาน้อยตะพานน้ำ ๒ หลัง ทั้งกำแพงแก้วแลอื่น ๆ ล้วน ก่ออิฐถือปูนทั้งสิ้นแล้วบริบูรณ์ ครั้น ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๘ แรม ๑๓ ค่ำ ปีฉลู นพศก ๑๒๓๙ เสด็จพระราชดำเนินมาทรงบรรจุพระ บรมสารีริกธาตุ ในพระเจดีย์หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ลงรักปิดทอง

ตั้งไว้บนหอระฆังเบื้องหลังพระอุโบสถ แล้วทรงปลูกต้นพระมหาโพธิ์ ซึ่งมีพืชผลสืบเนื่องมาแต่ต้นพระมหาโพธิ์เดิม ที่ในเมืองพุทธคยาในมัธยมประเทศ ไว้ที่มุมกำแพงแก้วหน้าพระอุโบสถ ด้านตะวันตกในวันนั้นด้วยก่อแท่นฐานเป็นปริมณฑลควรเป็นที่บูชา แลโปรดเกล้าฯให้ช่างหล่อพระพุทธรูปคันธารราษฎร์ ยืนสำแดงพระอาการกวักพระหัตถ์เบื้องขวาเรียกฝน แล้วเชิญมาประดิษฐานไว้ในซุ้มมุมกำแพงแก้ว หน้าพระอุโบสถด้านตะวันออก แต่ ณ วันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศกศักราช ๑๔๒๐ เป็นคู่กันกับพระมหาโพธิ มีแผ่นศิลาจารึกพระคาถา แลบาลีไวยากรณ์กับทั้งคำแปลอธิบาย สำหรับสวดอธิษฐานขอฝน ติดไว้ที่ฐานพระคันธารราษฎร์ด้วย เพื่อให้ราษฎรชาวนา จะได้บูชานมัสการตั้งสัตยาธิษฐานขอฝนในต้นฤดูทำนาตามวิธีที่จารึกในแผ่นศิลาทั้ง ๔ แผ่นนั้น แลทรงหล่อพระพุทธปฏิมากรนั่งสมาธิเพชร หน้าพระเพลากว้าง ๒๒ นิ้วกึ่ง สูงตลอดพระรัศมี ๓๖ นิ้วกึ่ง ทรงหล่อเสร็จแต่ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๕ ค่ำ ปีฉลู นพศก ศักราช ๑๒๓๙ แล้วกะไหล่ด้วยทองทั้งพระองค์งามบริสุทธิ์ ถวายพระนามว่า พระพุทธนฤมลธรรโมภาส แล้วโปรดให้หล่อรูปพระอรหันต์มหาสาวกซึ่งมีนามประจำทิศทั้ง ๘ คือ พระสารีบุตรเถรทิศทักษิณ พระมหาโมคคัลลานะเถรทิศอุดร รูปพระอัครสาวกทั้งสองพระองค์นี้กะไหล่ด้วยทองคำ พระอัญญาโกณธัญญะเถรทิศบูรพา พระมหากัสสปเถรทิศอาคเนย์ พระอุบาลีเถรทิศหรดี พระอานนทเถรทิศประจิม พระมหากัจจานะเถระ ทิศพายัพ พระราหุลเถร พุทธวโรรสทิศอีสาน และโปรดให้เจ้าพนักงาน แบ่งสร้างพระคัมภีร์ไตรปิฎก แต่พอควรที่พระสงฆ์สามเณรต้องการศึกษาเล่าเรียน ทั้งพระวินัย พระสูตร

พระอภิธรรม รวม ๑๑๙ พระคัมภีร์ บรรจุหีบหนังเย็บเป็นเล่มสมุด มีอาร์มแผ่นดินประจำ บรรจุหีบละคัมภีร์หนึ่งบ้างสองพระคัมภีร์บ้างตามมากและน้อย พระอารามนี้ได้ลงมือสร้าง ตั้งแต่ ณ วันศุกร์ เดือน ๓ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีชวด อัฐศกพระพุทธศาสนกาล ๒๔๑๙ พรรษา จุลศักราช ๑๒๓๘ จนถึงวันจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศกพระพุทธศาสนกาล ๒๔๒๑ จุลศักราช ๑๒๔๐ เป็นสองปี ๒๒ วัน พระอารามก็สำเร็จบริบูรณ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระปรารภมหกรรมการฉลองพระพุทธปฏิมากร พระไตรปิฎก และพระอาราม บำเพ็ญพระราชกุศลเป็นการใหญ่ ครั้น ณ วันเสาร์ เดือน ๔ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศก ได้เชิญพระพุทธปฏิมากร พระพุทธนฤมลธรรมโมภาศ แลพระคัมภีร์ไตรปิฎกและรูปพระมหาสาวก พระราชาคณะฐานานุกรมอันดับวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม ๘ รูป ลงเรือกลไฟแต่กรุงเทพฯ มาพักไว้ที่วัดเชิงเลนตรงบางไทรข้าม ครั้น ณ วันจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศก ได้ตั้งขบวนแห่แต่วัดเชิงเลน เชิงพระพุทธนฤมลธรรมโมภาศ ตั้งบนบุษบกเรือพระที่นั่งไชยสุพรรณหงส์ พระธรรมคัมภีร์ไตรปิฎก ลงเรือเอกไชยผูกหลังคาสี รูปพระมหาสาวกลงเรือเอกไชยผูกหลังคาสีอีกลำหนึ่ง พระราชาคณะฐานานุกรมลงเรือกราบม่านทองแย่ง พระสงฆ์อันดับลงเรือกราบม่านมัสรู่ แห่ขึ้นไปลำน้ำในระหว่างเกาะบางปะอินนี้ เลี้ยวศีรษะเกาะข้างเหนือล่องลงมาจอดที่ตะพานฉนวนฝั่งเกาะข้างตะวันตกริมลำน้ำใหญ่ แล้วตั้งขบวนแห่บกเชิญพระพุทธนฤมลธรรมโมภาศ ขึ้นพระยานุมาศ พระธรรมคัมภีร์ไตรปิฎกขึ้นเสลี่ยงแปลงรูปพระมหาสาวกขึ้นเสลี่ยงโถง พร้อมด้วยเครื่องสูงกลองชนะคู่แห่ แห่แต่ฉนวนหน้า ไปโดยทางหน้าพระอุโบสถเชิญ

พระพุทธนฤมลธรรมโมภาศ ขึ้นประดิษฐานเป็นประธานในพระ–อุโบสถ รูปพระมหาสาวก ๖ พระองค์ ตั้งรวมไว้บนหิ้งริมผนังในพระอุโบสถประจำตามทิศ แต่รูปพระอัครสาวกทั้ง ๒ นั้น ควรจะตั้งตรงทิศหน้า ทิศหลัง พระอุโบสถ แต่ทิศทั้ง ๒ นั้น เฉพาะเป็นประตูด้านหนึ่ง บังแท่นพระพุทธรูปด้านหนึ่งไม่มีที่ตั้ง จึงได้ตั้งไว้ในเบื้องขวาเบื้องซ้ายแห่งพระประธาน เหมือนพระสาวกซึ่งเคยตั้งในพระอุโบสถอื่น ๆ ต่อเวลามีผู้ต้องการจะอธิษฐานบูชา จะเชิญมาตั้งตามทิศ บนเตียงตั่งหรืออาสนะอันใดก็ได้ มีแผ่นศิลาจารึกที่แสดงพุทธคุณ กับคำบูชารวมแห่งเดียวกัน ติดไว้ที่แท่นทางพระพุทธนฤมลธรรมโมภาศแห่งหนึ่ง แผ่นศิลาจาลึกบาลีแสดงคุณพระ–อัครสาวกทั้งสอง ติดไว้ในซุ้มภายในที่ตั้งพระอัครสาวกลงมาซุ้มละ ๒ แผ่น แผ่นคำบูชาจารึกไว้ที่หน้ากระดานพื้นศิลาในซุ้มชั้นล่างแห่งพระอรรคสาวกทั้ง ๒ นั้น พระมหาสาวกอีก ๖ องค์ มีศิลาจารึกคำแสดงคุณติดไว้เบื้องบน คำบูชาติดไว้ข้างล่างตรงหิ้งที่ตั้งพระมหาสาวกนั้นเอง ทุกองค์ เพื่อให้มหาชนบูชาอธิษฐานตามประสงค์ พระคัมภีร์พระไตรปิฎก ก็ได้เชิญเข้าเก็บไว้บนชั้นตู้แปดเหลี่ยมในหอพระไตรปิฎก สำหรับพระสงฆ์สามเณรในพระอารามนี้ จะได้เล่าเรียนพระปริยัติธรรมโดยสะดวก สืบอายุพระพุทธศาสนาให้สถิตสถาพรดำรงอยู่สิ้นกาลนาน ในเวลาบ่ายวันนั้นได้ทรงถวายไตรจีวรบริขาร แด่พระอมราภิรักขิต ราชาคณะกับฐานานุกรมและพระสงฆ์อันดับ ซึ่งจะมาอยู่ในพระอารามนี้ ๘ รูป นิมนต์ให้ขึ้นอยู่กุฎีที่ได้ทรงสร้างไว้ขึ้นนั้น แล้วประชุมพระสงฆ์ราชาคณะฐานานุกรมเปรียญคณะธรรมยุติกนิกาย ๕๘ รูป มีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ เป็นประธาน ทั้งพระสงฆ์ซึ่งอยู่ในพระ–

อารามนี้ ทรงถวายที่วิสุงคามสีมา กำหนดโดย ยาวเส้น ๔ วา กว้าง ๑๖ วา ๖ นิ้ว มีเสาศิลาแนวกำแพงแก้วในทิศทั้ง ๖ เป็นที่สังเกตและที่เขตขอบบริเวณพระอาราม ซึ่งเป็นที่พระสงฆ์ได้อาศัยนั้น กำหนดตั้งแต่กำแพงรั้วเหล็ก หน้าพระอารามด้านเหนือตลอดทั้งที่วิสุงคามสีมาจนถึงกำแพงสกัดท้ายโรงเรือยาวสี่เส้นสิบเอ็ดวาหกนิ้ว กว้างตกลำน้ำตามฝั่งเกาะทั้งสองด้านเป็นเขตพระอารามแล้วทรงถวายผ้าไตร แด่พระสงฆ์ราชาคณะฐานานุกรมเปรียญ คณะธรรมยุติกนิกาย ๕๐ รูป สวดพระพุทธมนต์เวลาเย็น ตั้งแต่วัน ณ วันจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศก ๓ เวลา จนถึงวันพุธ เดือน ๔ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศกพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ๕๘ รูป ได้ทำสังฆ–กรรมผูกพัทธสีมาแล้วเสร็จ เวลาเช้าเสด็จพระราชดำเนินทรงเลี้ยงพระสงฆ์ทั้ง ๓ เวลา และทรงถวายเครื่องไทยทานต่าง ๆ แด่พระสงฆ์ทั้ง ๕๘ รูป ครั้น ณ วันพฤหัสบดี ขึ้นสิบสี่ค่ำ เวลาบ่าย ทรงถวายผ้าไตรแด่พระสงฆ์ราชาคณะฐานานุกรมเปรียญ คณะมหานิกาย ๕๘ รูป เวลาเย็นสวดมนต์พระพุทธมนต์ในพระอุโบสถ รุ่งขึ้น ณ วันขึ้นสิบห้าค่ำ ทรงเลี้ยงพระสงฆ์แล้วถวายเครื่องบริขารไทยธรรมต่าง ๆ ในวันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศกนั้น เวลาเช้าพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกาย รับพระราชทานฉัน ๓๐ รูป เวลาค่ำมีพระธรรมเทศนากัณฑ์หนึ่ง เป็นพระราชกุศลประจำปีส่วนวิธีมาฆบูชา ณ วันขึ้น สิบห้าค่ำ แรมค่ำหนึ่ง แรมสองค่ำ เดือนสี่ เวลาบ่ายมีพระธรรมเทศนาในพระอุโบสถวันละกัณฑ์ แลโปรดเกล้าฯให้มีเทศนาเป็นทานวันละสามกัณฑ์ เจ้าพนักงานตั้งบายศรี ราษฎรพร้อมกันเวียนเทียนรอบพระอาราม ๓ วัน แลมีการมหรสพสมโภช การเล่นเต้นรำครบทุกสิ่ง แลตั้งต้นกัลป–

พฤกษ์ทิ้งทานแลทรงโปรยผลกัลปพฤกษ์ แลฉลากต่าง ๆ เป็นมโหฬารบูชา ตั้งแต่วันพฤหัสบดี ขึ้นสิบสี่ค่ำจนถึงวันอาทิตย์แรมสองค่ำเดือนสี่ รวมสี่วันสี่ราตรีเป็นเสร็จการพระราชกุศลมหกรรมพุทธาธิรัตนบูชา การพระราชกุศลซึ่งทรงพระราชศรัทธาเชื่อถือแท้แลเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอันเป็นนิยนิกธรรม แล้วทรงบริจาคพระราชทรัพย์สถาปนาพระอารามพร้อมด้วยวัตถุทั้งปวง และราชกุศลทานมัย บูชามัยที่ได้ทรงบำเพ็ญในสมัยมหกรรมบูชา ฉลองพระอารามทั้งปวงนี้ก็ดี ทรงพระราชอุทิศส่วนบุญปฏิบัติทานพลีถวายแด่สมเด็จพระศรีสรรเพชญที่ ๕ พระเจ้าอยู่หัวปราสาททองซึ่งได้เป็นเจ้าของภูมิสถานประเทศนี้เป็นเดิมมา แลถวายแด่สมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันได้ทรงพระปรารภเริ่มบำรุงประเทศตำบลนี้ ให้สมบูรณ์ขึ้นใหม่ในครั้งหลัง แลทรงพระราชอุทิศส่วนพระราชกุศลนี้ ถวายแด่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ในสยามรัฐมณฑลทุก ๆ พระองค์แลพระราชทานส่วนพระกุศลนี้ แด่ท่านทั้งหลายชายหญิง ผู้ได้อ่านหนังสือนี้ ทั้งคฤหัสถ์บรรพชิต เทพยดามนุษย์ทั้งปวงจงทั่วโลกธาตุจงได้อนุโมทนาส่วนพระราชกุศลแล้วจงเจริญด้วยอายุ พรรณ สุขพละปฏิภาณสรรพสิริสวัสดิ์พิพัฒน์มงคลทุกประการ จงสำเร็จแก่ความปรารถนาในทางพระนฤพานอันดับทุกข์ทั้งปวง เทอญ ซึ่งทรงบำเพ็ญพระราชกุศล แล้วแลให้จารึกไว้นี้ ตามพระราชประเพณีซึ่งเคยมีในที่บางแห่ง แต่ไม่ทรงปรารถนามุ่งหมายเฉพาะต่อพุทธภูมิโพธิญาณเหมือนหนึ่งที่จารึกแผ่นศิลาในที่อื่น ๆ นั้นทรงหวังตั้งพระราชหฤทัย ขอให้ได้สรรพสมบัติความบริบูรณ์ด้วยคุณธรรมสรรพทุกสิ่ง บรรดาที่จะได้เป็นอุปการโรปนิสัยอุดหนุนให้ได้ช่องโอกาส

เพื่อจะเสด็จบรรลุถึงที่สุดสังสารทุกข์ภัยทั้งปวง โดยความทุกข์ทั้งปวงจะดับสนิทเป็นนิรินทรพินาศด้วยประการใด ขอจงได้ดังนั้น สรรพพิบัติทั้งปวงซึ่งเป็นเหตุจะให้เนิ่นช้าอยู่ในสังสารทุกข์จงอย่าได้มี ถึงจะมีบ้างก็ให้พลันอันตรธานพ่ายโดยเร็วเทอญ.

จารึกประกาศพระราชทานที่วัดและเสนาสนะเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของสงฆ์

สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม

ขอประกาศแก่พระสังฆเถรานุเถรตลอดจนสังฆนวกทั้งปวงบรรดาซึ่งได้ประชุมพร้อมกันในเวลานี้ ฤๅซึ่งจะมาแต่จาตุรทิศทั้งสี่สืบไปภายหน้า และพระบรมราชวงศานุวงศ์อีกข้าราชการทั้งปวงให้ทราบทั่วกันว่า ภูมิสถานที่รกร้างว่างอยู่เมื่อฤดูน้ำท่วมสูงพ้นดิน ๒ ศอกเศษ ๓ ศอก ถึง ๔ ศอกก็มีบ้าง ข้าพเจ้าคิดจะใคร่สร้างเป็นพระอารามน้อย ๆ สำหรับที่บำเพ็ญกุศลใกล้พระราชวังในเวลาเมื่อได้ขึ้นมาพักแรมอยู่ที่เกาะบางปะอินนี้ จึงได้คิดให้ถมดินให้พ้นน้ำตามฤดูที่เคยประมาณว่าเป็นอย่างมากโดยปรกติ แล้วให้เจ้าพนักงานจ้างเหมาช่างชาวประเทศตะวันตก กะวางแผนที่ทำตามแบบอย่างกับประเทศตะวันตกทุกสิ่ง ซึ่งได้ให้คิดสร้างโดยแบบอย่างเป็นของชาวต่างประเทศดังนี้ ด้วยมีความประสงค์จะบูชาพระพุทธศาสนาด้วยของแปลกประหลาดแลเพื่อให้อาณาประชาราษฎร์ทั้งปวงชมเล่นเป็นของแปลกยังไม่เคยมีในพระอารามอื่น และเป็นของมั่นคงถาวรสมควรเป็นพระอารามหลวงในหัวเมือง ใช่จะนิยมยินดีเลื่อมใสในลัทธิศาสนาอื่น นอกจากพระพุทธศาสนานั้นหามิได้ พระอารามนี้ได้ลงมือสร้างตั้งแต่ ณ วันอังคาร เดือน ๓ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีชวด อัฐศกพระพุทธศาสนยุกาล ๒๔๑๙ พรรษา จุลศักราช ๑๒๓๘ จนถึงวันจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศกพระพุทธศาสนกาล

๒๔๒๑ พรรษา จุลศักราช ๑๒๔๐ จึงสำเร็จลงขนานนามพระอาราม นี้ว่า **วัดนิเวศธรรมประวัติ** แลได้หล่อพระพุทธปฏิมากรนั่งขัดสมาธิ เพชรหน้าพระเพลากว้าง ๒๒ นิ้วกึ่งสูงตลอดพระรัศมี ๓๖ นิ้วกึ่ง กะไหล่ด้วยทองคำทั้งพระองค์ถวายพระนามว่า **พระพุทธนฤมล-ธรรโมภาส** ได้แห่เชิญมาประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถนี้ และภูมิสถานเขตพระอารามนี้ ด้านยาวตั้งแต่กำแพงรั้วเหล็กหน้า พระอารามด้านเหนือ จนถึงกำแพงสกัดท้ายโรงเรือด้านใต้ ๔ เส้น ๑๑ วา ๖ นิ้ว ด้านกว้างตกลำน้ำตามฝั่งเกาะทั้งสองด้าน เป็นเขต ขอบบริเวณพระอารามที่พระสงฆ์ได้อาศัย แต่ภูมิสถานชั้นในโดย ยาว ๑ เส้น ๔ วา กว้าง ๑๖ วา ๖ นิ้ว มีเสาศิลาปักแนบกับแนวกำแพง แก้ว ทั้ง ๖ เป็นสำคัญ ที่สังเกตของสีมานิมิต ข้าพเจ้าอุทิศถวาย เป็นที่วิสุงคามสีมายกเป็นแผนกหนึ่งต่างหาก จากพระราชอาณาเขต เป็นแขวงพิเศษสำหรับพระสงฆ์ ซึ่งมาแต่จาตุรทิศได้อาศัยทำสังฆกรรม น้อยใหญ่ มีอุโบสถกรรมเป็นต้น ตามพระวินัยบัญญัติโดยพุทธานุญาต ทุกประการ บรรดาสิ่งของทั้งปวงที่ได้สร้างขึ้นในจังหวัดที่กำหนด วิสุงคามสีมานี้ ข้าพเจ้าอุทิศถวายเป็นส่วนบูชาแด่พระผู้มีพระภาค องค์พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า อันเสด็จปรินิพพานนานแล้ว แลยังมีพระคุณปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ แต่หมู่กุฎีเสนาสนะศาลาที่ อาศัยต่าง ๆ แลภูมิสถานนอกจากเขตวิสุงคาม ซึ่งกำหนดว่าเป็น บริเวณเขตพระอารามนี้ กับวัตถุสิ่งของที่ไม่ควรแจกเป็นเฉพาะ องค์ละส่วน ๆ คือเป็นของควรสำหรับพระอารามแลสำหรับเสนาสนะ ทั้งปวงนั้น ๆ ข้าพเจ้าอุทิศถวายเป็นสังฆิกะวัตถุสำหรับพระสงฆ์ ซึ่งอยู่ในพระอารามนี้ ฤๅซึ่งจะมาแต่จาตุรทิศทั้ง ๔ สืบไป เพื่อ เป็นที่อยู่อาศัยศึกษาธรรมวินัยประพฤติศาสนพรหมจรรย์ แลบริโภค

ใช้สอยโดยผาสุก ขอพระสงฆ์ทั้งปวงจงรับที่ภูมิเขตวิสุงคามสีมาและเขตสังฆิกาวาสที่เสนาสนะกับทั้งถาวรวัตถุดังที่กล่าวนี้ เพื่อประโยชน์และความสุขอิฏฐวิบูลย์ผลแด่ข้าพเจ้าจนตลอดบรรลุความดับทุกข์ทั้งปวงในอนาคตกาลนั้นเทอญฯ

ประกาศไว้ ณ วันจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศกพระพุทธศาสนกาล ๒๔๒๑ พรรษา เป็นวันที่ ๓๘๖๕ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

จุฬาลงกรณ์ ปร.

สำเนาพระบรมราชโองการ
พระราชทานที่วิสุงคามสีมา

พระราชลัญจกร พระบรมราชโองการ	*สมเด็จ*	พระราชลัญจกร นามกรุง

พระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามกุฎ บุรุษยรัตนราชรวิวงษ์ วรุตมพงษ์บริพัตร วรขัตติยราชนิก โรดมจาตุรันทบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนารถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม รัชกาลที่ ๕ ในพระบรมราชวงศ์ ซึ่งได้ประดิษฐานและดำรงกรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร์มหินทรายุธยาบรมราชธานี ขอประกาศไว้แก่พระสงฆ์ ซึ่งอยู่ในพระอารามนี้ ฤๅซึ่งจะมาแต่จาตุรทิศทั้งสี่ และพระบรมราชวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่, น้อยและชนทั้งปวงให้ทราบทั่วกันว่า พระอารามในเกาะน้อยเคียงเกาะที่ตั้งพระราชวังตำบลบางปะอินนี้ทรงพระราชศรัทธาบริจาคพระราชทรัพย์ สถาปนาขึ้นใหม่ด้วยมีพระราชประสงค์จะให้เป็นพระอารามสำหรับพระราชวัง เป็นที่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ในเวลาเมื่อเสด็จขึ้นมาประทับแรมอยู่ในพระราชวังเกาะบางปะอิน พระราชทานนามพระอารามนี้ว่าวัดนิเวศธรรมประวัติ ที่เอกเทศชั้นในของพระอารามนี้ จังหวัดโดยรอบพระอุโบสถ กำหนดโดยยาวเส้น ๔ วา โดยกว้าง ๑๖ วา ๖ นิ้ว มีเสาศิลาปักแนบติดกับแนวกำแพงแก้วในทิศทั้งหกเป็นที่สังเกตของสีมานิมิต ทรงพระราชอุทิศที่มีกำหนด

เท่านี้ ถวายเป็นที่วิสุงคามสีมายกเป็นแผนกหนึ่งต่างหาก จากพระราชอาณาเขต เป็นที่วิเศษสำหรับพระสงฆ์ ซึ่งมาแล้วและจะมาจากจาตุรทิศทั้งสี่ในภายหน้า ได้อาศัยกระทำสังฆกรรมน้อยใหญ่ มีอุโบสถกรรมเป็นต้น ตามพระวินัยนิยมบรมพุทธานุญาตทุกประการเทอญฯ

ประกาศพระบรมราชูทิศไว้ ณ วัน ๒ ๑๑ ๔ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศก ๑๑ พระพุทธศาสนกาล ๒๔๑๑ พรรษา เป็นวันที่ ๓๗๖๕ ในรัชกาลปรัตยุบันนี้.

อิทํ มยา รญฺญา ปรมินทรมหาจุฬาลงฺกรณสฺมา
สยามวิชิเต รชฺชํ การยเต

(พระราชหัตถเลขาเป็นอักษรขอม)

พระราชลัญจกร สำหรับแผ่นดิน	พระราชลัญจกร อุณาโลม
องค์นี้ประทับประจำศก	*องค์นี้ประทับประจำ กว้างยาวเขตวิสุงคามสีมา*

สำเนาพระราชหัตถเลขา
ทรงซื้อที่นาถวายพระอาราม

พระราชลัญจกร พระบรมราชโองการ	พระราชลัญจกร นามกรุง

มีพระบรมราชโองการให้ประกาศแก่ชนทั้งปวงให้ทราบทั่วกันว่าทรงมีพระราชศรัทธาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานกรมนา จัดซื้อที่นาตราแดงของนายเรือง ม่าย ตำบลบ้านแป้งแขวงกรุงเก่า ต้นจดทางกระบือ ปลายจดนา นายแช่ม อำแดงเม้า ด้านเหนือจดนานายมุ้ย อำแดงทิม ด้านใต้จดนา อำแดงนิล ม่ายรุ้ง ๒ เส้น แวง ๑๒ เส้นเป็นเนื้อนา ๒๔ ไร่ รายหนึ่งเป็นราคาเงิน ๓|๑ และจัดให้ซื้อที่นาตราแดง ของนายบุญโสด ตำบลบ้านแป้ง แขวงกรุงเก่า อีกรายหนึ่ง ต้นนาจด นายมุ้ย อำแดงทิม ปลายจดทางกระบือด้านเหนือจดนา นายบัว อำแดงเอี่ยม ด้านใต้จดนานายส่ง ม่าย รุ้ง ๒ เส้น แวง ๘ เส้นเป็นเนื้อนา ๑๖ ไร่ เป็นราคาเงิน ๑๙| รวมนาตราแดงทั้ง ๒ รายเป็นเนื้อนา ๔๐ ไร่ เป็นราคาเงิน ๒|๒ ที่นาทั้งสองรายนี้ทรงพระราชอุทิศถวายแก่วิหารเป็นนาสำหรับ วัดนิเวศธรรมประวัติพระอารามหลวงถ้าที่นานี้ยังคงเป็นนาของ วิหารวัดนิเวศธรรมประวัติอยู่ตราบใด พระราชทานยกเงินค่านาในส่วนที่นานี้ อย่าให้เจ้าพนักงานเรียกเก็บ กว่าที่นานี้จะตกไปเป็นของผู้อื่น ด้วยซื้อขายแลกเปลี่ยนฤๅ ประการใด ๆ ก็ดี จึงให้เจ้าพนักงานเก็บค่านาไปตามธรรมเนียมแผ่นดิน

อนึ่ง ทรงพระราชอุทิศ เงินค่านาแขวงกรุงเก่า ยกให้เป็นส่วนขึ้นแก่วัดนิเวศธรรมประวัติ เป็นเงินปีละสามชั่งอีกส่วนหนึ่ง ที่นาและเงินค่านาซึ่งทรงพระราชอุทิศกัลปนานี้ ให้กับปิยการกไวยาวัจกรไปรับแต่พระยาราชวรานุกูล ที่เกษตราธิบดีในกรมนาซึ่งจะมีต่อไปมาปฏิบัติพระภิกษุสงฆ์สามเณรในพระอารามนี้ เพื่อเป็นมูลปัจจัยลาภทั้งสี่ มีจีวรเป็นต้น และเพื่อเกื้อกูลแก่คฤหัสถ์ไวยาวัจกรผู้ขวนขวายกิจสงฆ์ในพระอารามนี้บ้างตามการที่ควร และตามที่พระสงฆ์จะอนุญาตถ้ามีผู้ตู่ท้วงด้วยที่นานี้ว่าเป็นที่นาของผู้ใดฤาอย่างอื่น ๆ ก็ดี ให้ไวยาวัจกรไปต่อว่าต่อเจ้าพนักงานกรมนาให้ชำระตัดสินให้ ฤาถ้าไวยาวัจกรได้ที่นานี้ไว้แลได้รับเงินส่วนค่านาซึ่งทรงพระราชอุทิศเป็นกัลปนาถวายแก่พระอารามนี้ แล้วแลไม่ปฏิบัติพระสงฆ์ ด้วยจตุปัจจัยทั้งสี่สมควรแก่ราคา ซึ่งทรงพระราชอุทิศไว้ ก็ให้พระสงฆ์ไปแจ้งความแก่พระยาราชวรานุกูลที่เกษตราธิบดี ฤาอธิบดีในกรมนา ซึ่งจะมีต่อไปภายหน้า ให้อธิบดีนั้นไต่สวนว่ากล่าวจัดการให้ประโยชน์จตุปัจจัยทั้งสี่สำเร็จบริบูรณ์ แก่พระสงฆ์สามเณรในพระอารามนี้โดยสมควร ตามที่ทรงพระราชอุทิศไว้ ให้ยั่งยืนมั่นคงสืบไปฯ

ทรงพระบรมราชูทิศไว้ ตั้งแต่ ณ วันที่ ๒ ๑๑ ๔ ค่ำ ปีขาลสัมฤทธิศก[๑๑] จุลศักราช ๑๒๔๐ เป็นปีที่ ๑๑ หรือเป็นวันที่ ๓๗๖๕ ในรัชกาลปรัตยุบัน

พระราชหัตถเลขา

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

พระราชลัญจกรนามแผ่นดิน

สำเนาพระบรมราชโองการ ในการถวายที่นา ของ พระราชวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุตรี

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศแก่ชนทั้งปวงให้ทราบทั่วกันว่า พระเจ้าราชวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าบุตรีกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า มีนาอยู่ที่ตำบลบ้านแป้ง แขวงกรุงเก่า ตำบลหนึ่ง รุ้งด้านเหนือเคียงนานายเสือ รุ้งด้านใต้เคียงนาท่านผู้หญิงจับ แวงต้นตั้งแต่ทาง แวงปลายถึงนาอำแดงเพียง เป็นที่นารุ้ง ๕ เส้น ๗ วา แวง ๒๐ เส้น ๔ วา เป็นเนื้อนา ๑๐๘ ไร่ ๒๘ วา พระเจ้าราชวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าบุตรีมีพระราชศรัทธาทรงอุทิศที่นารายนี้ ถวายเป็นนาสำหรับวัดนิเวศธรรมประวัติ เพื่อเก็บผลประโยชน์บำรุงพระอาราม และเป็นค่าอาหารบิณฑบาต ถวายพระสงฆ์สามเณรสืบไปสิ้นกาลนาน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงยินดีอนุโมทนาด้วย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้พระเจ้าราชวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าบุตรี เสด็จไปทรงอุทิศที่นาถวายแด่พระอาราม ณ วัดนิเวศธรรมประวัติ แลที่นารายนี้ ถ้ายังคงเป็นที่นาของวิหารวัดนิเวศธรรมประวัติอยู่ตราบใด โปรดเกล้าฯ พระราชทานยกเงินค่านาในส่วนที่นารายนี้ อย่าให้เจ้าพนักงานเรียกเก็บกว่าที่นานี้จะตกไปเป็นของผู้อื่นด้วยซื้อขาย แลกเปลี่ยน ฤๅประการใด ๆ ก็ดี จึงให้เจ้าพนักงานเก็บค่านาไปตามธรรมเนียมแผ่นดิน

ประกาศทรงพระบรมราชูทิศไว้แต่ ณ วันที่ ๒๘ ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก๒๘ ๑๑๔ พระพุทธศาสนกาลล่วงแล้ว ๒๔๓๘ พรรษา เป็นวันที่ ๘๘๔๘ ในรัชกาลปรัตยุบันนี้

(ลงพระราชหัตถเลขา อักษรขอม)

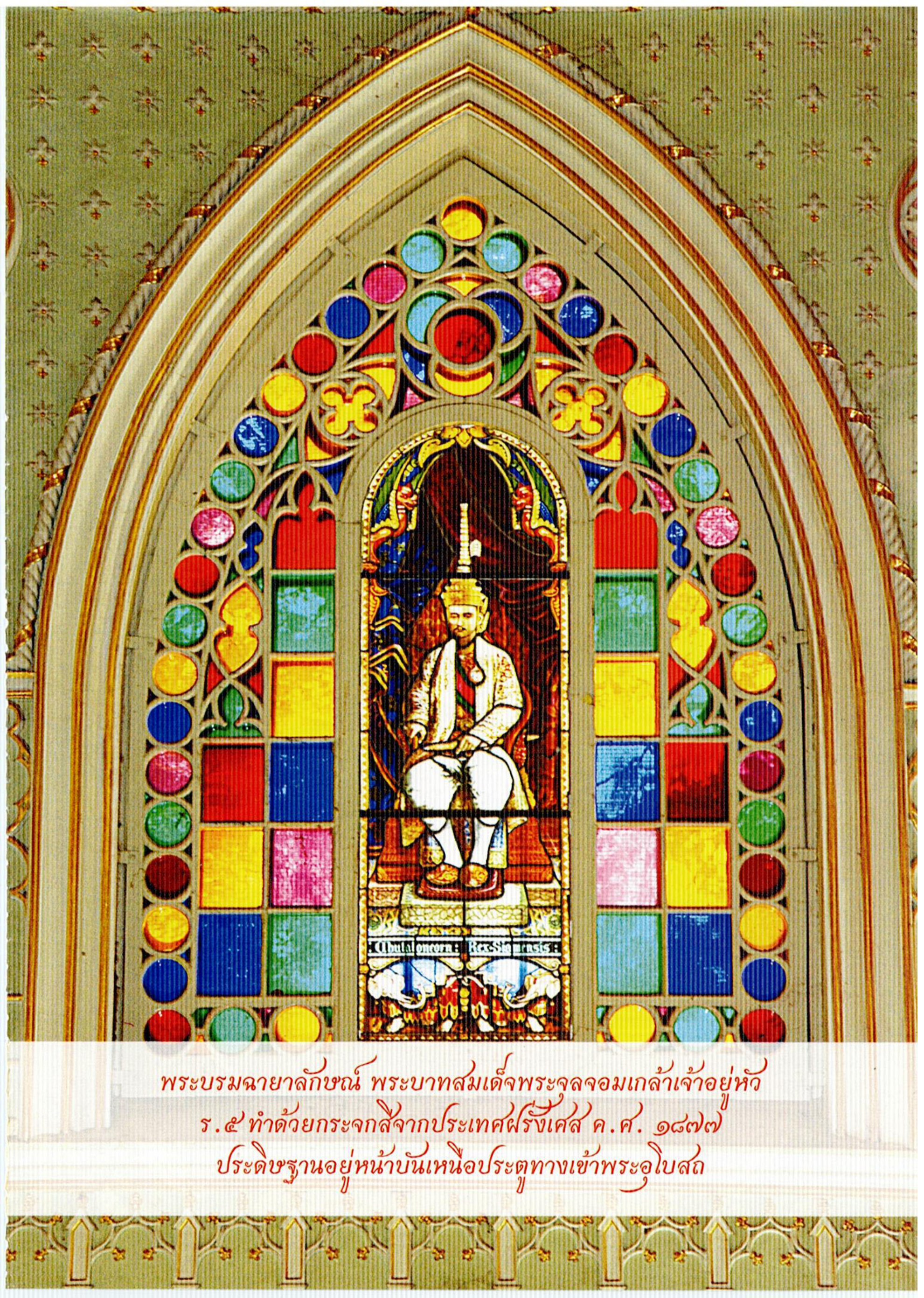
อิทํ มยา รญฺญา ปรมินฺทมหาจุฬาลงฺกรณสฺมา

สยามวิชิเต รชฺชํ การยตา

พระราชลัญจกรสำหรับแผ่นดิน

พระราชลัญจกร อุณาโลม

องค์นี้ประทับประจำตัวเลขเขตเนื้อที่นา

พระบรมฉายาลักษณ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ร.๕ ทำด้วยกระจกสีจากประเทศฝรั่งเศส ค.ศ. ๑๘๗๗
ประดิษฐานอยู่หน้าบันเหนือประตูทางเข้าพระอุโบสถ

พระพุทธนฤมลธรรมโมภาส

พระพุทธนฤมลธรรมภาศ

พระพุทธนฤมลธรรมภาศ เป็นพระปฏิมากรนั่งสมาธิเพชร หน้าตักกว้าง ๒๒ นิ้วกึ่ง สูงตลอดรัศมี ๓๖ นิ้วกึ่ง หล่อกะไหล่ทองแล้วเสร็จเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๘ ค่ำ จุลศักราช ๑๓๒๙ ตรงกับวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๐ รัชกาลที่ ๕ พระราชทานให้เป็นพระประธานในพระอุโบสถประดิษฐานอยู่ในซุ้มเรือนแก้ว

พระพุทธรูปองค์นี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ผู้ทรงสร้างวัดนี้ โปรดเกล้าฯ ให้พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐ์วรการ (หม่อมเจ้าดิศดวงจักร ในกรมหมื่นณรงค์หริรักษ์) ซึ่งทรงพระเกียรติคุณว่าเป็นช่างอย่างวิเศษมาแต่รัชกาลที่ ๔ ทรงเคยสร้างพระพุทธรูปต่าง ๆ มาจนนับองค์ไม่ถ้วน ให้ทรงออกแบบปั้นหุ่นและหล่อขึ้น นับว่าเป็นที่พอพระราชหฤทัยยิ่งนัก โปรดว่างดงามหาที่ตำหนิมิได้ ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จะให้พระองค์เจ้าประดิษฐ์วรการ สร้างพระพุทธรูปขึ้นใหม่อีกองค์หนึ่งให้มีขนาดเท่ากัน กับมีพระราชดำรัสกำชับว่าขอให้งามเหมือนพระพุทธนฤมลธรรมภาศ แต่ก็เป็นที่สุดวิสัย มิได้ดังพระราชประสงค์ด้วยพระองค์เจ้าประดิษฐ์วรการได้กราบบังคมทูลว่าทำสุดฝีมืออยู่ที่พระพุทธนฤมลธรรมภาศเสียแล้ว พระพุทธรูปองค์นี้จึงจัดว่าเป็นพระพุทธรูปที่งดงามอย่างเอกอุในบรรดาฝีมือของพระองค์เจ้าประดิษฐ์วรการ

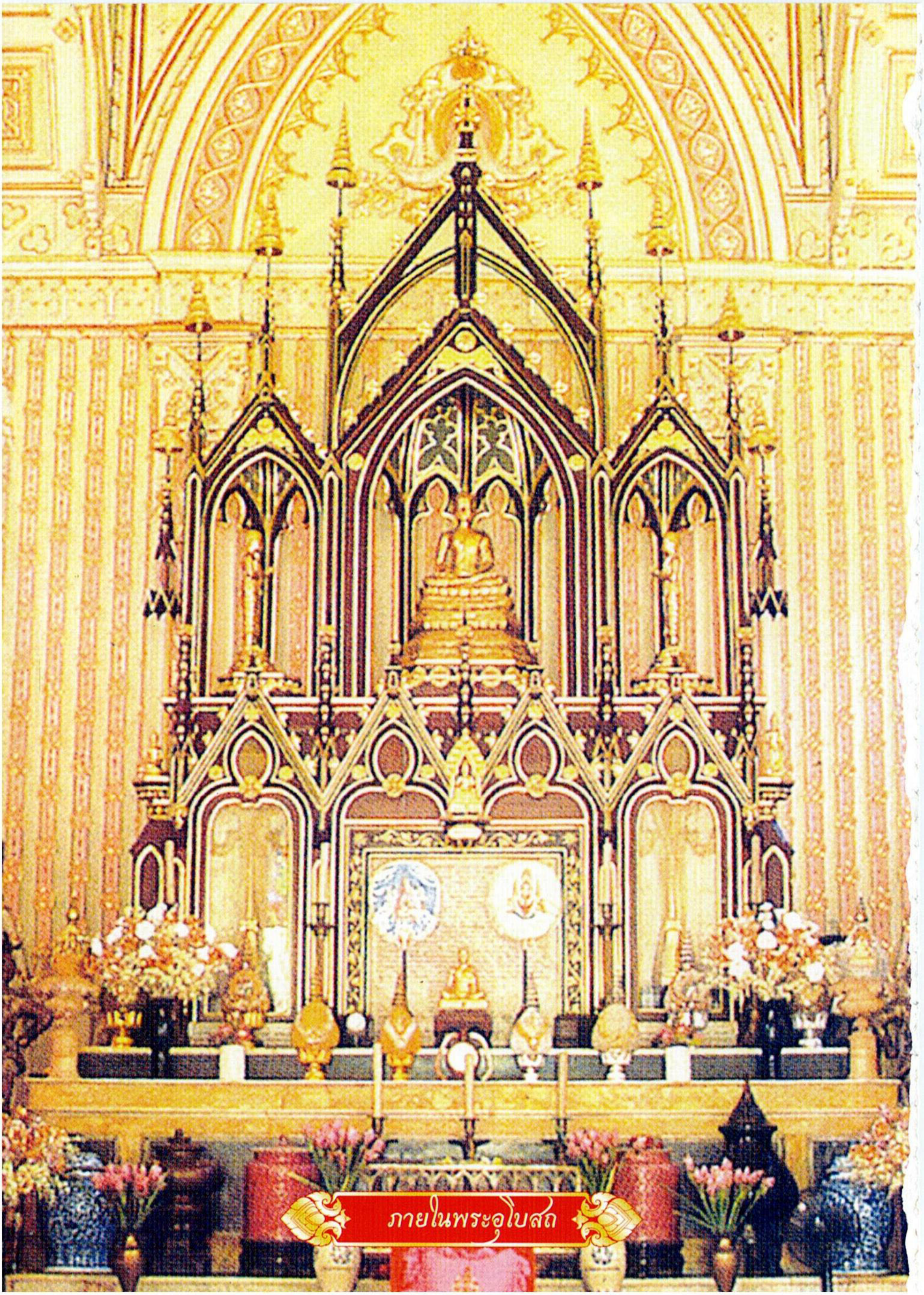
พระนิรันตราย

พระนิรันตราย เป็นพระพุทธรูปหล่อด้วยทองเหลืองกะไหล่ทอง หน้าตัก ๕ นิ้วกึ่ง ลักษณะเป็นพระนั่งปางสมาธิ อย่างที่เรียกกันทั่วไปว่า ขัดสมาธิเพชร ทรงจีวรริ้วพาดสังฆาฏิอย่างพระคณะธรรมยุตมีซุ้มต่างเรือนแก้ว ทรงพุ่มมหาโพธิ์ มีอักษรขอมจารึกบนกลีบบัวแสดงพระพุทธคุณ ตั้งแต่ อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ถึง ภควา ด้านหน้า ๘ ด้านหลัง ๘ หน้าซุ้มตอนกลางเหนือเศียรพระมีรูปพระมหามงกุฎอันหมายถึงสิ่งก่อสร้างประจำรัชกาลที่ ๔ พระบาท-สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฐานรององค์พระมีที่สำหรับน้ำสรงพระ-ต่อช่วงเป็นท่อออกทางฐานรูปศีรษะโคเล่ากันมาว่า ทรงให้หมายถึงพระโคตรของพระพุทธองค์ว่าทรงอยู่ในวงศ์โคตมะ

พระพุทธรูปองค์นี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงพระราชศรัทธา โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นไว้เป็นถาวรวัตถุในพระพุทธศาสนา เล่ากันมาว่าเมื่อปีมะโรงอัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ (พ.ศ. ๒๓๙๙) กำนันอินกับนายยังบุตร ใครคนหนึ่งนอนฝันไปว่าจับช้างเผือกได้ที่ชายป่า ต่อมาก็ได้พากันไปขุดมันนกที่ชายป่า ห่างดงศรีมหาโพธิ์ เมืองฉะเชิงเทรา ประมาณ ๓ เส้น ได้พบพระพุทธรูปหล่อด้วยทองคำเนื้อหกหนัก ๘ ตำลึง จึงนำมามอบให้พระเกรียงไกรกระบวนยุทธ์ ปลัดเมืองฉะเชิงเทรา ซึ่งได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายรัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาตรัสสั่งว่า พ่อลูกสองคนนี้มีความกตัญญูต่อพระศาสนาและพระเจ้าแผ่นดิน เมื่อขุดได้พระทองคำของมีค่าเช่นนี้ ก็ควรจะนำไปยุบหลอมจ่ายขายแจกเอาเป็นประโยชน์ส่วนตัว ก็หาทำไม่กลับยังมีน้ำใจ

พระนิรันตราย

ภายในพระอุโบสถ

นำมาถวาย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินรางวัล ๘ ชั่ง แล้วโปรดให้เจ้าพนักงานเชิญขึ้นหอเสฐียรธรรมปริต พร้อมด้วยพระกิ่งทองคำองค์น้อย

ครั้นต่อมาปีวอก โทศก จุลศักราช ๑๒๒๒ (พ.ศ. ๒๔๐๑) ได้มีผู้ร้ายลอบลักเอาพระกิ่งทองคำองค์น้อย ซึ่งตั้งคู่กันกับพระทองคำไป ความทราบถึงพระเนตรพระกรรณได้ตรัสสั่งว่า พระทองคำที่กำนันอินกับนายยังบุตรถวายนั้น เป็นของมีค่ายิ่งกว่ามากกว่า ควรที่อ้ายผู้ร้ายจะลักไปด้วย ก็เผอิญให้แคล้วคลาด ไม่สูญไปเป็นครั้งสอง ทั้งเมื่อผู้ขุดได้ก็หาได้ทำให้มีอันเป็นอันตรายไม่ จึงเป็นนิมิตอัศจรรย์อยู่ โปรดเกล้าฯ พระราชทานนามถวายพระทองคำองค์นั้นว่า **พระนิรันตราย** ต่อมาโปรดฯดำริพระราชทานแบบให้พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าประดิษฐวรการปั้นหุ่นตามแบบที่ทรงศึกษาพุทธลักษณะ ซึ่งต่างจากความนิยมแต่โบราณ กล่าวคือ ให้มีความเป็นอย่างแบบมนุษย์สามัญมากขึ้น ปางทรงนั่งสมาธิเพชรครองจีวรอย่างพระคณะธรรมยุติกนิกาย แล้วให้เจ้าพนักงานหล่อขนาดหน้าตัก ๕ นิ้วกึ่งด้วยทองคำสวมพระพุทธนิรันตราย องค์นั้นอีกชั้นหนึ่ง แล้วโปรดฯ ให้หล่อด้วยเงินบริสุทธิ์ขึ้นอีกองค์ เป็นของคู่กันทรงนำไปประดิษฐาน ณ หอพระสุราไลยพิมาน ในพระบรมมหาราชวัง กรุงเทพมหานคร ส่วนองค์ทองคำนั้นโปรดให้เชิญออกงานในพิธีต่าง ๆ โดยตั้งบนโต๊ะเบื้องขวาของพระแท่นมณฑล มีพระราชพิธีสัมภัจฉรฉิน เป็นต้น

ภายหลังต่อมา ทรงพระราชดำริว่า พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ซึ่งทรงดำริจัดตั้งขึ้น เพื่อให้ประพฤติตามหลักพระธรรมวินัยเคร่งครัด ได้มีผู้นิยมเจริญรอยตามพระราชดำริมากขึ้น จนมีผู้ศรัทธา

บริจาคทรัพย์สร้างพระอารามถวายเฉพาะไว้แก่คณะสงฆ์ธรรมยุติก-นิกายหลายแห่ง ทรงเห็นว่าควรจะมีสิ่งที่ระลึกเป็นสัญลักษณ์สืบไปในภายหน้าจึงในปีมะโรง สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๓๐ (พ.ศ. ๒๔๑๑) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าประดิษฐวรการคุมช่างหล่อถ่ายแบบพิมพ์พระนิรันตรายขึ้นใหม่ด้วยทองเหลืองแล้วจะกะไหล่ทองจำนวน ๑๘ องค์เท่ากับปีเสวยราชย์ และยังทรงพระราชดำริจะหล่ออีกปีละองค์ตลอดพระชนมายุ แลพระพุทธที่ลอกพิมพ์ทรงหล่อใหม่นี้พระราชทานถวายนามเหมือนกันหมดว่าพระนิรันตรายพระหล่อใหม่ยังมิทันกะไหล่ทอง ก็มีเหตุอันมิคาดฝันเกิดขึ้น กล่าวคือพระองค์สวรรคตเสียก่อน การจึงค้างอยู่ พระราชโอรสขึ้นเสวยราชย์สืบสันตติวงศ์เฉลิมพระนามาภิไธยว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เจริญรอยตามพระยุคบาทโปรดเกล้าฯ ให้ช่างดำเนินการกะไหล่ทองต่อมาจนสำเร็จบริบูรณ์ทั้ง ๑๘ องค์ แล้วพระราชทานไปตามพระอารามต่าง ๆ ที่คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายครองวัด เพื่อเป็นเครื่องระลึกถึงองค์ผู้จัดตั้งนิกายขึ้นเช่นวัดบวรนิเวศ วัดบรมนิวาส วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามเป็นต้น ส่วนวัดนิเวศธรรมประวัตินี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ พระราชทานมาพร้อมกับพระพุทธนฤมลธรรมโภาส และให้ประดิษฐานบนหิ้ง ตรงหน้าเรือนแก้วชั้นล่าง ทรงพระราชอุทิศถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระ-บรมราชชนกนาถ และวัดนี้ก็ยังเป็นวัดแห่งคณะธรรมยุตส่วนหนึ่งต่อจากวัดราชประดิษฐสถิตยมหาสีมาราม

พระนิรันตรายนี้ ได้ตั้งไว้บนหิ้งหน้าเรือนแก้ว ตั้งแต่วันจันทร์เดือน ๔ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศกจุลศักราช ๑๒๔๐ พุทธศักราช ๒๔๒๑ เป็นต้นมาจนทุกวันนี้.

พระพุทธรูปสำแดงพระอาการนั่งลอยถาด ตั้งอยู่ข้างทิศตะวันออก พระพุทธรูปยืนจงกรม ตั้งอยู่ข้างทิศตะวันตก เรือนแก้วพระประธาน

พระพุทธรูปทั้งสองพระองค์นี้ ในครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสตรวจดูปางพระพุทธรูปต่าง ๆ แล้วให้เจ้าพนักงานช่างหล่อ ๆ ขึ้นไว้ด้วยทองเหลืองทั้ง ๓๗ ปาง ทรงเลือกเป็นแบบสร้างพระพุทธรูปพระชนมพรรษาประจำแผ่นดินเสียสามปาง นอกนั้นยังคงอยู่อีก ๓๔ ปาง ตั้งไว้ในพระอุโบสถในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเถลิงถวัลยราชสมบัติ ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดให้กะไหล่ทองพระทั้ง ๓๗ องค์นี้ แล้วให้จารึกที่ฐานว่า ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในกรุงทวาราวดีศรีอยุธยา ๓๓ องค์ ตั้งแต่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ อู่ทอง จนถึงสมเด็จพระบรมราชาเอกทัศน์อนุรักษ์ราชมนตรี ยกเสียแต่ขุนวรวงษาธิราช เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ๓๓ องค์ แลทรงพระราชอุทิศถวายเจ้ากรุงธนบุรีอีกองค์ ๑ เป็น ๓๔ คงเหลืออยู่อีก ๓ องค์ คือที่มีพระอาการต้องกันกับพระพุทธรูปพระชนมพรรษาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงพระราชอุทิศถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสามพระองค์ สำหรับตั้งการพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ในวัดพระศรีรัตนศาสดา

ราม ภายหลังจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ให้สร้างหอราชกรมานุสร เป็นที่ไว้พระพุทธรูปปางต่าง ๆ ซึ่งทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงทวาราวดี และกรุงธนบุรี ๓๔ พระองค์ หอราชพงศานุสรณ์ไว้พระพุทธรูปซึ่งทรงพระราชอุทิศถวาย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสามพระองค์ในบรมราชวงศ์นี้ ตั้งอยู่หลังพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามทั้งสองหอ เชิญพระพุทธรูปทั้ง ๓๗ พระองค์ขึ้นไว้ ณ ตู้ในหอทั้งสองนั้นโดยสมควร ก็แลพระพุทธรูปซึ่งทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระศรีสรรเพชญที่ ๕ ปราสาททองนั้น คือพระปาง เมื่อทรงนั่งลอยถาดมธุปายาศซึ่งนางสุชาดาถวาย เมื่อวันซึ่งจะได้ตรัสรู้แก่อนุตรสัมโพธิญาณ หน้าตักยาว ๕ นิ้ว ๓ กระเบียด สูง ๑๒ นิ้ว ทั้งถาด จารึกว่า ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระรามาธิเบศร์ปราสาททอง พระนามซึ่งเรียกสมเด็จพระรามาธิเบศร์นี้ ตามแบบพงศาวดารเจ้าฟ้าอุทุมพร ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ ๓๒ ในกรุงทวาราวดีศรีอยุธยา พระพุทธรูปสำหรับสมเด็จพระรามาธิบดีที่สามพระนารายณ์มหาราชนั้นทรงยืนยกพระบาทซ้ายก้าวจงกรม พระหัตถ์ทั้งสองปกพระเพลา ฐานกว้าง ๕ นิ้ว ๓ กระเบียด สูง ๑๖ นิ้ว ตั้งแต่ฐานถึงยอดพระรัศมี จารึกว่าทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระพุทธรูปทั้งสองพระองค์นี้เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินขึ้นมาฉลองวัดชุมพลนิกายาราม เมื่อจุลศักราช ๑๒๒๖ ก็ได้เชิญมาตั้งในพระอุโบสถสมโภชบูชาด้วย แล้วเชิญกลับลงไปกรุงเทพฯ ในครั้งนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่าภูมิฐานที่นี้เป็นที่เดิมของพระเจ้าอยู่หัวปราสาททอง จึงได้มาทรงสร้างพระราชนิเวศน์เป็นครั้งแรก สมเด็จ

พระนารายณ์มหาราชนั้นก็ได้เสด็จมาประทับอยู่ที่นี่ แลมีอัศจรรย์ต่าง ๆ เป็นที่ปรากฏพระเกียรติยศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงปฏิสังขรณ์พระราชวังขึ้นใหม่ เหมือนหนึ่งเป็นผู้สร้างใหม่ในครั้งหลัง พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทั้งพระองค์นี้ ควรจะมีสิ่งซึ่งสำหรับระลึกถึงพระเกียรติยศอยู่ในเกาะบางปะอินนี้ จึงทรงเห็นว่าพระพุทธรูปนิรันตรายเป็นที่หมายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดให้ช่างหล่อพระพุทธรูป ๒ ปาง ซึ่งทรงพระราชอุทิศถวายพระเจ้าอยู่หัวประสาททอง แลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชตามขนาดแบบเดิมด้วยทองเหลืองกะไหล่ทองคำเชิญแห่ขึ้นมาพร้อมด้วยพระพุทธนฤมลธรร–โมภาศแล้วประดิษฐานไว้บนหิ้งข้างเรือนแก้วทั้งขวา ซ้าย ข้างตะวันออกพระพุทธรูปเสด็จนั่งลอยถาดทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระศรีสรรเพชญที่ ๕ ราชาธิเบศร์ประสาททอง หิ้งข้างตะวันตก พระพุทธรูปเสด็จยกพระบาทก้าวจงกรม ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ พระนารายณ์มหาราช เพื่อเป็นที่นมัสการของชนทั้งปวง และเป็นที่ระลึกพระเกียรติยศของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๒ พระองค์นั้นสืบไป พระพุทธรูปทั้งสองพระองค์นี้ ได้ตั้งไว้แต่วันจันทร์เดือน ๔ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศก พระพุทธิศก พระพุทธศาสนกาลล่วงแล้ว ๒๔๒๑ พรรษา จุลศักราช ๑๒๔๐

๒๘
พระขอฝน

พระพุทธลักษณะปางทรงยืน พระหัตถ์ขวายกขึ้นแสดงอาการกวักทำนองขอฝน พระหัตถ์ซ้ายทรงยกขึ้นเสมอสะเอวดูราวคล้ายกับรองรับน้ำฝน เล่ากันว่าพระปางนี้แรกสร้างในเมืองคันธาระประเทศอินเดียราว พ.ศ. ๔๐๐ จึงเรียกพระนามอีกอย่างว่า พระคันธาระ หรือพระคันธารราษฎร์

พระขอฝนนี้ กำหนดสร้างขึ้นเป็นปางหนึ่งของพระพุทธเจ้า โดยกล่าวตามตำนานว่า สมัยพุทธกาลเมื่อพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่พระเชตวันวิหาร ในเมืองสาวัตถี ครั้งหนึ่งได้เกิดฝนแล้งอย่างมาก ผู้คนอดอยากขาดน้ำใช้สอยและบริโภค สระใหญ่ ๆ ทุกสระแห้งขอดไปหมด ผู้คนเดือดร้อนในการหาน้ำกินน้ำใช้ พระองค์จึงตรัสเรียกพระอานนท์ให้นำผ้าชุบสรงมาถวาย ทรงเอาชายข้างหนึ่งตวัดพาดพระอังสะ (บ่า) ยกพระหัตถ์ขวาเรียกน้ำฝน ส่วนพระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นรองรับทันใดนั้นฝนก็ตั้งเค้าและตกลงมาเป็นอันมากผู้คนและสัตว์ทั้งหลายได้พึ่งพระบารมีรอดตายจากอดน้ำมีสุขสืบมา

การที่โปรดเกล้าฯ ให้มีพระขอฝนก็เนื่องโดยที่บริเวณบางปะอินเป็นถิ่นที่ทำนากันเป็นส่วนมาก จึงต้องการฝนตามฤดูกาล ในบางฤดูกาลอาจมีการผันแปรอากาศวิปริตฝนไม่ตกต้องตามฤดู เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ยาก เพื่อเป็นหลักมิ่งขวัญของชาวบางปะอินจึงโปรดให้สร้างพระขอฝนขึ้น เล่ากันว่า ในบางปีฝนฟ้าไม่ต้องตามฤดูกาลก็โปรดเกล้าฯ ให้ทำพิธีขอฝน มีการทำบุญขอฝนมาแต่ครั้งรัชกาลที่ ๕ แต่ก็มีไม่กี่ครั้งเท่านั้น ในวันทำบุญจะมีพระสงฆ์นั่งสวดเจริญพระพุทธมนต์รอบ ๆ องค์พระเป็นวงกลม แล้วชาวไร่ชาวนาก็นั่งล้อมรอบนอกอีกชั้นหนึ่ง การสวดขอฝนนั้นประมาณเวลาราว ๑ ชั่วโมง และมักจะปรากฏมีฝนตั้งเค้าและตกลงมาทั่วบริเวณ เป็นที่ชุ่มชื่นร่มเย็นแก่ชาวบางปะอินอย่างมากในครั้งนั้น

พระคันธารราษฎร์

ต้นพระศรีมหาโพธิ์

ต้นพระศรีมหาโพธิ์

ต้นพระศรีมหาโพธิ์นี้ เป็นเมล็ดพันธุ์พระศรีมหาโพธิ์จากพุทธคยา ประเทศอินเดีย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงได้เมล็ดพันธุ์มาแล้วพระราชทานแก่พระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพรพินิต (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ทรงเพาะ ครั้นเมื่อเพาะขึ้นเป็นต้นแล้ว ก็ได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานไว้ ๓ ต้น ในรัชกาลที่ ๕ ทรงนำไปปลูกที่วัดเทพศิรินทราวาสกรุงเทพมหานครต้นหนึ่งวัดมณีชลขันธ์ลพบุรีต้นหนึ่ง และต้นนี้ อีกต้นหนึ่ง ในพ.ศ. ๒๔๔๗ พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าหญิงศรีวิไลยกรมขุนสุพรรณภาควดี สิ้นพระชนม์ ทรงพระราชดำริว่า พระศรีมหาโพธิ์ต้นนี้ได้เจริญงอกงามขึ้นราวกันกับเมื่อลูกหญิงศรีวิไลย ประสูติ จึงถือเอาเป็นเหตุที่จะนำพระศพไปเผาที่ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์นี้ ความสนุกในงานเมรุครั้งนั้น มีปรากฏเล่าอยู่ในเรื่องสี่แผ่นดิน ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมชแล้ว

ทางด้านใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ โปรดเกล้าฯ ให้ก่อซุ้มเรือนแก้วอย่างแบบศิลปะตะวันตก ตั้งพระเจดีย์บรรจุอัฐิพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าศรีวิไลยลักษณ์สุนทรศักดิ์กัลยาวดี กรมขุนสุพรรณภาควดี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘

พระราชกิจรายวัน

ใน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ที่เกี่ยวกับ

วัดนิเวศธรรมประวัติ

วันจันทร์ เดือน ๑ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีฉลู นพศกจุลศักราช ๑๒๓๙ (๑๗ ธันวาคม ๒๔๒๐)

....บ่าย ๕ โมงเศษได้ดูการที่วัด สั่งให้ทำที่ตั้งพระสาวกอีก ๖ องค์ ที่เสาโบสถ์และเติมข้างหลังหอฉันออกไปอีก กับที่หน้าโบสถ์ผนัง ๒ ข้างของประตูกลางนั้นจะติดแผ่นศิลา จะจารึกประกาศทำวัดนี้..........

วันอังคาร เดือน ๑ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีฉลู นพศก จุลศักราช ๑๒๓๙ (๑๘ ธันวาคม ๒๔๒๐)

.....บ่ายแกรซีเอาแผนที่ในโบสถ์ที่ให้ไปคิดที่ตั้งพระให้ดูแล้ว ไปที่ศาลเจ้าบูชาแล้วกลับมา ลงเรือโค้กด้วยกรมนเรศร ไปดูกำแพงสวนที่ทำใหม่ และผังพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร แล้วลงเรือกลับมาจอดดูละครอยู่ตรงกระไดขึ้นสวนข้างปราสาท เล่นเรื่องไกรทองฆ่าชาละวันของพระยามหามนตรีแก้สินบน เป็นละครตลกอยู่จนเวลาพลบค่ำ กลับ ๒ ทุ่ม ไปกินข้าวที่เมื่อวานนี้ ที่โรงละครมีละครต่อไป แล้วกรมขุนบดินทรมาเล่นสักวา มีหลวงสิทธิสรเมติมาอีกวงหนึ่ง กินข้าวแล้วลงไปช่วยกรมขุนคิดสักวา แล้วแจกผ้าพื้นพวกสักวา ๔ ลำ เป็นคน ๖๔ คน ผ้า ๖๔ ผืน ตัวนายแจกผ้าห่มนอนสกอตรวม ๑๑ ผืน แล้วกลับขึ้นไปจุดดอกไม้เล่นอยู่จน ๘ ทุ่ม กลับเข้าไปข้างใน

วันอาทิตย์ เดือนยี่ แรม ๕ ค่ำ ปีกุน สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๔๐ (๑๒ มกราคม ๒๔๒๑)

พระองค์เจ้าประดิษฐ์จดหมายถวายว่าด้วยการกะไหล่พระพุทธรูปและพระสาวกวัดนิเวศธรรมประวัติ ได้ปรึกษากับพระสุพรรณรัตนพิจิตร คิดจะแช่แท่น ให้ทองน้อยลงพระสุพรรณไม่ยอมว่าแช่

นั้นทองไม่ลงในพระหมดสูญไปด้วยน้ำแช่น้ำชุบแล้วไม่ทันด้วย เห็นจะสู้กะไหล่ไม่ได้ด้วยทองไม่บ่าไปที่อื่น ๆ แกจึงคิดจะกะไหล่แท่นพระให้บางหน่อยให้ทองน้อยลง เดิมกะไว้ พระประธานองค์พระหนัก ๘ ตำลึง แท่น ๑ ชั่ง ๕ ตำลึง พระสาวกองค์ละ ๕ ตำลึง ๘ องค์ ทอง ๒ ชั่ง แท่น ๆ ละ ๓ ตำลึง รวมทอง ๑ ชั่ง ๔ ตำลึง รวมทั้งหมด ๔ ชั่ง ๑๗ ตำลึง จะลดแท่นพระลง พระประธานกะไหล่แต่เพียง ๑ ชั่ง แท่นพระสาวกกะไหล่แต่เพียงแท่นละ ๒ ตำลึง รวม ๑ ชั่ง รวมทั้งสิ้น ๔ ชั่ง ๘ ตำลึง กับจะคิดผ่อนดูเรื่องกะไหล่อีก และพระคราวนี้เล็กจะเข้ามากะไหล่โรงทอง

วันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๔๐ (๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๒๑)

เวลาบ่าย เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรงานที่วัดนิเวศ ธรรมประวัติ

วันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๔๐ (๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๔๒๑)

เวลาเที่ยง เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรการวัดนิเวศธรรมประวัติ

วันอาทิตย์ เดือน ๔ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๔๐ (๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๔๒๑)

เวลาเที่ยงเศษเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรงานที่วัดนิเวศธรรมประวัติ และพลับพลาโรงโขนเหมือนวันก่อน

วันจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๔๐ (๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๔๒๑)

เวลาบ่าย เสด็จทอดพระเนตรงานที่วัดนิเวศธรรมประวัติ

เมื่อเวลาประทับอยู่บนกุฎีสมภาร เกิดเพลิงไหม้ที่โรงจีนอาศัยอยู่ริมวังกรมหมื่นพิชิตปรีชากร จึงเสด็จพระราชดำเนินกลับมาประทับให้ช่วยกันดับเพลิง

วันอังคาร เดือน ๔ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๔๐ (๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๒๑)

เวลาบ่าย เสด็จทอดพระเนตรงานวัดนิเวศธรรมประวัติตามเคยเหมือนวันก่อน

วันพุธ เดือน ๔ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๔๐ (๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๒๑)

เวลาบ่าย เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรงานที่วัดนิเวศธรรมประวัติเหมือนดังวันก่อน

วันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๔๐ (๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๔๒๑)

เวลาบ่าย เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรงานที่วัดนิเวศธรรมประวัติเหมือนอย่างวันก่อน

วันเสาร์ เดือน ๔ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๔๐ (๑ มีนาคม ๒๔๒๑)

เวลาเช้าวันนี้เรืออรรคเรศรัตนาศน์ รับพระพุทธปฏิมากรและรูปพระอรรคสาวก และพระธรรม ๑๐๘ สมุดและพระสงฆ์ ๑๐ รูป ขึ้นไปพักที่วัดเชิงเลนเกาะใหญ่

วัน ๑ ๑๐ ๆ ๔ ค่ำ ถึง วัน ๕ ๑๔ ๆ ๔ ค่ำ ไม่ได้จดไว้

วัน ๖ ๑๕ ๆ ๔ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๔๐ (๗ มีนาคม ๒๔๒๑)

เวลาเช้าทรงบาตร พระสงฆ์ที่รับของไทยธรรมที่พลับพลา

เข้ารับในสวน ในพระราชวัง เวลาเช้า ๕ โมงเศษ พระสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย ๕๘ รูป มีหม่อมเจ้าพระพุทธรุปบาทนปิลันธน์เป็นประธาน ซึ่งได้สวดมนต์ในพระอุโบสถเมื่อเวลาเย็นวานนี้นั้น ไปรับพระราชทานฉันที่โรงเลี้ยงหรือโรงรับพระ ที่หน้าพระอุโบสถข้างซ้าย แล้วเสร็จพระราชดำเนินไปประทับในพระอุโบสถ พระสงฆ์ธรรมยุติกา ๑๐ รูป มีกรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์เป็นประธาน รับพระราชทานฉัน และเลี้ยงที่การเปรียญ ๒๐ รูป พระสงฆ์ ๓๐ รูปนี้ เป็นการเลี้ยงในการมาฆบูชา ครั้นพระสงฆ์รับพระราชทานฉันแล้ว เสด็จพระราชดำเนินทรงถวายของพระมหานิกายที่โรงเลี้ยงแล้ว เสด็จเข้าไปในพระอุโบสถมีพระสงฆ์ธรรมยุติกา ๒๐ เศษ มีกรมพระ–ปวเรศวริยาลงกรณ์เป็นประธาน นายหุ่นบุตรพระพิทักษ์เทพธานีปลัดกรุงเก่า ซึ่งถวายตัวเป็นมหาดเล็กได้ขอบรรพชา และขออุปสมบทในพระอุโบสถ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์เป็นพระอุปัชฌาย์พระศาสนโสภณที่ธรรมวโรดมเป็นพระกรรมวาจา เมื่อบวชแล้วเสด็จพระราชดำเนินประทับพลับพลาทอดพระเนตรโขนแล้วเสด็จประทับพลับพลาโปรยทาน

วันเสาร์ เดือน ๔ แรม ๑ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๔๐ (๘ มีนาคม ๒๔๒๑)

เวลาบ่ายโมงเสด็จพระราชดำเนิน โดยกระบวนเหมือนวันก่อนประทับในพระอุโบสถพระธรรมไตรโลกถวายเทศนาปฏิสังขรณ์กัณฑ์ ๑ แล้วเสด็จพระราชดำเนินประทับพลับพลาทอดพระเนตรโขน และมีเทศนาธรรมทานที่การเปรียญ ๓ กัณฑ์ คือพระมหาอิ่ม วัดจักรวรรดิราชาวาส ๑ พระมหาแสง วัดสุทัศน์เทพวราราม ๑ พระมหาคำ วัดมหาธาตุ ๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้า

น้องยาเธอ พระองค์เจ้าวรรณาการ ๑ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร ๑ พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย์ ๑ ทั้ง ๓ พระองค์ถวายขององค์ละกัณฑ์ เวลาบ่าย ๔ โมงเศษเสด็จขึ้นเกยปลูกใหม่ สำหรับทรงโปรยทานตรงหน้าพลับพลา ทรงโปรยทานแก่ราษฎรแล้วเสด็จไปประทับในพระอุโบสถ พราหมณ์เบิกแว่นเวียนเทียนสมโภชแล้วเสด็จกลับประทับพลับพลา ทรงโปรยทานและทอดพระเนตรรำง้าวคู่ ๑ แล้วทรงจุดดอกไม้เพลิงบูชา

ในวันนี้ งานทั้งปวงคงเล่นอยู่ตามเดิม เป็นแต่เปลี่ยนรำโคมรำไทย เป็นญวนรำกระดายเหมือนวานนี้ แล้วเสด็จทอดพระเนตรโขน

วัน ๑ ฯ ๒ ๔ ค่ำ ถึง วัน ๖ ฯ ๗ ๔ ค่ำ ไม่ได้จดไว้

วัน ๗ ฯ ๔ ๔ ค่ำ ปีขาล สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๔๐

เวลาบ่ายโมงเศษเสด็จพระราชดำเนินที่เทพมณเฑียรเทวราชทรงนมัสการแล้ว พระราชทานโต๊ะถม หีบถม ซองถม แก่มิสเตอร์ยูงกิงแกรซี ผู้ทำวัดนิเวศธรรมประวัติ ขณะนั้นพระสงฆ์ลงมารับเสด็จที่ในพระอุโบสถ แล้วเสด็จลงทรงเรือพระที่นั่งโสภณภควดีล่องกลับลงมาเวลาบ่าย ๒ โมง ถึงกรุงเทพฯ เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ

วันที่ ๓๘๘๘ วัน ๖ ฯ ๑ ๘ ค่ำ ปีเถาะ เอกศก ๑๒๔๑ (๔ กรกฎาคม ๒๔๒๒)

....เสด็จทรงเรือพระที่นั่งโสภณภควดี เสด็จพระราชดำเนินโดยชลมารคไปเวลาเที่ยง

เวลาบ่าย ๕ โมงถึงพระราชวังบางปะอิน เสด็จศาลพระเจ้าปราสาททอง แล้วเสด็จวัดนิเวศธรรมประวัติทรงจุดเทียนพรรษาแลทรงแจกผ้าขาว อุบาสก อุบาสิกา เสด็จกลับพระที่นั่งวโรภาศพิมาน

วันที่ ๓๘๘๙ วัน ๗ ฯ๒ ๘ ค่ำ ปีเถาะ เอกศก ๑๒๔๑ (๕ กรกฎาคม ๒๔๒๒)

เสด็จพระราชดำเนินวัดนิเวศเวลาเที่ยง ถวายพุ่มพระราชาคณะพระฐานาอันดับแล้วเสด็จกลับ

วันที่ ๓๘๙๐ วัน ๑ ฯ๓ ๘ ค่ำ ปีเถาะ เอกศก ๑๒๔๒ (๖ กรกฎาคม ๒๔๒๒)

เช้า ๓ โมงเศษเสด็จวัดนิเวศธรรมประวัติทรงปฏิบัติพระสงฆ์ราชาคณะพระครูฐานาในกรุงเก่ารับพระราชทานฉันแล้วทรงประเคนพุ่มแลเทียนที่ในพระอุโบสถ เหมือนที่กรุงเทพฯ แล้วเสด็จกลับพระราชวัง

เวลาบ่ายทั้งใน ไปถวายพุ่มที่วัดนิเวศธรรมประวัติ

วันที่ ๓๘๙๑ วัน ๒ ฯ๔ ๘ ค่ำ ปีเถาะ เอกศก ๑๒๔๑ (๗ กรกฎาคม ๒๔๒๒)

เวลาเช้าเสด็จพระราชดำเนิน พร้อมด้วยข้างในตักบาตรวัดนิเวศแล้วถวายผ้าอาบน้ำฝน มีเทศนากัณฑ์ ๑

เวลาเย็นมีสวดมนต์ฉลองพระที่นั่งวโรภาสพิมานพระสงฆ์วัดนิเวศ ๘ รูป ทรงประเคนผ้าไตร แล้วสวดมนต์ที่พระที่นั่งไอศวรรยทิพยอาสน์ ๕ รูป พระวัดชุมพลทรงประเคนผ้าสบงจีวรแล้วสวดมนต์

วันที่ ๓๔๙๗ วัน ๓ ๗ๆ ๑๒ ค่ำ ปีเถาะ เอกศก ๑๒๔๑ (๒๑ ตุลาคม ๒๔๒๒)

เวลาบ่าย ๒ โมงเสด็จวัดนิเวศธรรมประวัตินมัสการแล้วเสด็จทอดพระเนตรการ ทรงแจกเงินเด็กนักเรียนที่วัดแล้วเสด็จกลับเสด็จขึ้นทรงเรือในสวน

วันที่ ๓๙๙๙ วัน ๕ ๙ฯ ๑๒ ค่ำ ปีเถาะ เอกศก ๑๒๔๑ (๒๓ ตุลาคม ๒๔๒๒)

เวลา ๒ ทุ่มเศษ เสด็จวัดนิเวศธรรมประวัติ เสด็จเข้าในพระอุโบสถทรงจุดเทียน นมัสการพระลอยถาด พระจงกรม ซึ่งตั้งบนธรรมาสน์ ทรงศีลแล้ว พระสงฆ์สวดมนต์ โปรดให้กรมหมื่นนเรศแจกเงินอุบาสิกา อุบาสก แล้วเสด็จกุฎีพระศาสนโสภณ เวลายามเสด็จกลับ

วันที่ ๔๐๐๐ วัน ๖ ๑๐ฯ ๑๒ ค่ำ ปีเถาะ เอกศก ๑๒๔๑ (๒๔ ตุลาคม ๒๔๒๒)

เวลา ๔ โมงเศษเสด็จวัดนิเวศธรรมประวัติ เป็นกระบวนเรือเก๋งมีเรือกระบวนเสด็จประทับในพระอุโบสถเลี้ยงพระสงฆ์ที่สวดมนต์เวลาคืนนี้ พระสงฆ์รับพระราชทานฉัน แล้วเชิญพระลอยถาด พระจงกรมขึ้นตั้งที่ ขณะนั้นประโคมแตรสังข์พิณพาทย์แล้วเสด็จกลับมา พระราชทานสัญญาบัตรนายดี บิดาพระอมราเป็นขุนปฏิบัติชินบุตร พระราชทานเสื้อเข้มขาบ เสื้อขาวผ้าม่วงกับเงิน ๑ ชั่ง ๑๐ ตำลึง โปรดให้กรมหมื่นนเรศทำเรือนให้หลังหนึ่งเสด็จขึ้น เวลาค่ำ เสด็จทอดพระเนตรแห่ผ้าป่าที่พลับพลาหน้าพระที่นั่งวโรภาสพิมาน แล้วมาฉลองในสระ มีโขน ละคร หนังเพลง เสด็จออกประตูหน้า ๕ ทุ่ม เสด็จขึ้นกระบวนแห่ผ้าป่า แห่เรือตั้ง แตร ๒ ลำ พิณพาทย์ ๔ ลำ กลองแขก ๒ ลำ เรือไชยเป็นเรือผ้าป่า ๑ ลำ เรือศรีเป็นเรือปริขาร ๒ ลำ เรือคู่ชัก ๒ ลำ เป็นเรือปริขารเหมือนกัน

วันที่ ๔๐๗๒ วันอาทิตย์ เดือนยี่ แรม ๘ ค่ำ ปีเถาะ เอกศก ๑๒๔๑ (๔ มกราคม ๒๔๒๒)

....เช้า ๔ โมงเสด็จวัดนิเวศธรรมประวัติ นมัสการทั่วทุก

แห่งแล้วทอดพระเนตรงาน แล้วทรงแจกเงินเด็กเรียนหนังสือที่หอฉันเสด็จกลับ ๕ โมง เสวยมีโทรเลขถึงพระองค์เจ้าสวัสดิประวัติให้ซื้อหนังสือพระราชพงศาวดารหนังสือราชาธิราช แสดงกิจจานุกิจมงคลทีปนีมาถวายไว้ที่วัดสำหรับจะให้เด็กอ่าน

วันที่ ๔๐๘๕ วันศุกร์ เดือน ๓ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีเถาะ เอกศก ๑๒๔๑ (๑๖ มกราคม ๒๔๒๒)

เช้า ๒ โมง เสด็จวัดนิเวศ ธรรมประวัติพร้อมด้วยข้างในเลี้ยงขนมเบื้องแลถวายผ้าจำนำพรรษา สำรับทำมาแต่ในพระราชวังพระวัดนิเวศเก้ารูปฉันที่การเปรียญพระวัดชุมพล ๑๐ รูป ฉันที่ศาลาหน้าพระอุโบสถด้านแม่น้ำมโหรีข้างในไปตีที่ศาลาริมน้ำด้านพระราชวัง ฉันแล้วเสด็จไปทอดพระเนตรกุฎีพระสงฆ์แลแจกเงินเด็กเรียนหนังสือ แล้วเสด็จกลับเวลา ๕ โมงเช้า....

วันอาทิตย์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีระกา ยังเป็นฉศกจุลศักราช ๑๒๔๖ (๒๔ พฤษภาคม ๒๔๒๘)

เวลาจวนย่ำค่ำ เสด็จออกทรงเรือพระที่นั่งเก๋งเสด็จไปประทับท่าวัดนิเวศธรรมประวัติ เพื่อจะทรงเยี่ยมเยียนกรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส และพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าเณร ๔ พระองค์ ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้เชิญเสด็จขึ้นมาพักอยู่ วัดนิเวศธรรมประวัติ แต่ ณ วันศุกร์ เดือน ๗ ขึ้น ๕ ค่ำ เสด็จพระราชดำเนินเข้าไปในพระอุโบสถก่อน ทรงนมัสการแล้วตรัสกับพระอมราภิรักขิตฐานานุกรมเปรียญ ซึ่งมารับเสด็จอยู่ในพระอุโบสถแล้ว เสด็จเฝ้ากรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ณ ที่ตำหนักแล้วเสด็จไปตำหนักกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ซึ่งพักอยู่ที่กุฎิพระอมราภิรักขิต แล้วเสด็จมาเยี่ยมพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าเณร ๔ พระองค์ ซึ่งพักอยู่ศาลา

การเปรียญ แล้วเสด็จพระราชดำเนินลงเรือพระที่นั่ง กลับมาประทับพระราชวังเสด็จขึ้นเวลาทุ่ม ๑

วันที่รัชกาล ๗๑๓๕ วันพฤหัสบดี เดือน ๗ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีชวดสัมฤทธิศก ๑๒๕๐ (๒๔ พฤษภาคม ๒๔๒๑)

เป็นวันวิสาขบูรณมี เวลาเช้าพระสงฆ์วัดนิเวศธรรมประวัติ วัดชุมพลนิกายาราม ๓๔ รูป เข้ารับบิณฑบาตในพระราชวัง พระเจ้าอยู่หัวเสด็จลงทรงบาตรเจ้าพนักงานได้จัดการที่จะเดินเทียนแลมีเทศนา ที่พระอุโบสถวัดนิเวศธรรมประวัติ ครั้นเวลาเย็นฝนตกไปจนค่ำพระเจ้าอยู่หัวไม่เสด็จพระราชดำเนิน โปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์เสด็จไป มีเทศนา พระอมราภิรักขิตถวายเทศน์ตอนประสูติสมัย เครื่องบูชากัณฑ์ผ้าไตร ๑ วัตถุเป็นมูลค่าจตุปัจจัย ๓ ชั่ง

วันที่รัชกาล ๗๑๓๖ วันศุกร์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีชวดสัมฤทธิศก ๑๒๕๐ (๒๕ พฤษภาคม ๒๔๓๑)

เวลาเช้าพระสงฆ์ ๓๕ รูป เข้าไปรับบิณฑบาตในพระราชวัง ครั้นเวลาค่ำ พระเจ้าอยู่หัวเสด็จลงเรือพระที่นั่งเก๋งทองไปประทับวัดนิเวศธรรมประวัติ เสด็จประทับทอดพระเนตรนักเรียนร้องถวายชัยมงคล โปรดให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชทรงแจกเงินอาจารย์ กึ่งตำลึง นักเรียนคนละสลึง แล้วเสด็จประทับในพระอุโบสถทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ แล้วเสด็จไปบูชาพระคันธารราษฎร์พระศรีมหาโพธิ์และพระเจดีย์ที่หลังพระอุโบสถ แล้วเสด็จมาประทับหน้าพระอุโบสถโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการแลพวกอุบาสก อุบาสิกา เดินเทียนรอบพระอุโบสถแล้วเสด็จเข้าในพระอุโบสถ พระมหาธรรมเวโคถวายเทศนา โปรดเกล้าฯ ให้

พวกอุบาสิกาเข้าไปฟังเทศนา โปรดให้แจกเงินพวกฟังเทศนาคนละ ๑ เสด็จกลับเวลา ๕ ทุ่มเศษ

วันที่รัชกาล ๗๑๓๑ เสาร์ เดือน ๗ แรม ๑ ค่ำ ปีชวดสัมฤทธิศก ๑๒๕๐ (๒๖ พฤษภาคม ๒๔๓๑)

เวลาเช้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จลงทรงบาตรในพระราชวัง ครั้นเวลา ๒ ทุ่มเศษ พระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินวัดนิเวศธรรมประวัติ ทรงจุดเทียนนมัสการ แลมีการเดินเทียนดังเช่นวันก่อนแล้วมีเทศนาพระมหาทิตินทโรถวายเทศนาตอนปรินิพพานแล้วเสด็จกลับพระราชวัง ๕ ทุ่มเศษ

วันที่ ๗๑๔๔ วันเสาร์ เดือน ๗ แรม ๘ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก ๑๒๕๐ (๒ มิถุนายน ๒๔๓๑)

เวลา ๒ ทุ่มเศษพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปวัดนิเวศธรรมประวัติ นักเรียนในวัดนั้นร้องเพลงถวายชัยมงคล โปรดให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ทรงแจกเงินอาจารย์แลนักเรียนแล้วเสด็จเข้าในพระอุโบสถทรงจุดเทียนนมัสการ แล้วเสด็จประทับหน้าพระอุโบสถ โปรดให้มีการเดินเทียน แล้วเสด็จประทับในพระอุโบสถมีเทศนาธาตุวิภัชภกถากัณฑ์ ๑ เทศน์ยังไม่ทันจบเสด็จกลับโปรดให้แจกเงินอุบาสิกาด้วย

พระธรรมเจดีย์

อยู่ชิดกำแพงภายในบริเวณวัดทางด้านทิศตะวันตกของพระอุโบสถเป็นศิลาใหญ่ ๔ ก้อน สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกำหนดขึ้นไว้เป็นดิศกุลอนุสรณ์ ใช้เป็นที่บรรจุอัฐิของผู้ที่เนื่องอยู่ในสายราชสกุล "ดิศกุล"

ศิลาใหญ่ก้อนกลาง มีจารึกว่า

ปพฺพโตปมคาถา

ยถาปิ เสลา วิปุลา นภํ อาหจฺจ ปพฺพตา
สมนฺตา อนุปริเยยฺยุํ นิปฺโปเถนฺตา จตุทฺทิสา
เอวํ ชรา จ มจฺจุ จ อธิวตฺตนฺติ ปาณิโน
ขตฺติเย พฺราหฺมเณ เวสฺเส สุทฺเท จณฺฑาลปุกฺกุเส
น กิญฺจิ ปริวชฺเชติ สพฺพเมวาภิมตฺทติ
น ตตฺถ หตฺถีนํ ภูมิ นํ รถานํ น ปตฺติยา
น จาปิ มนฺตยุทฺเธน สกฺกา เชตุํ ธเนน วา
ตสฺมา หิ ปณฺฑิโต โปโส สมฺปสฺสํ อตฺถมตฺตโน
พุทฺเธ ธมฺเม จ สงฺเฆจ ธีโร สทฺธํ นิเวสเย
โย ธมฺมจารี กาเยน วาจาย อุท เจตสา
อิเธว นํ ปสํสนฺติ เปจฺจ สคฺเค ปโมทตีติ.

คำแปล

ภูเขาทั้งหลาย แล้วด้วยศิลา อันไพบูลย์ สูงจรดฟ้า กลิ้งบดสัตว์มาโดยรอบทั้งสี่ทิศ แม้ฉันใด

ความแก่และความตาย ย่อมครอบงำสัตว์ทั้งหลายฉันนั้น

เป็นกษัตริย์ก็ตาม เป็นพราหมณ์ก็ตาม เป็นพลเมืองก็ตาม เป็นไพร่ก็ตาม เป็นครึ่งชาติก็ตาม เป็นกุลีเทหยากเยื่อก็ตาม มิได้ละเว้นสิ่งอะไร ๆ ไว้ ย่อมครอบงำสัตว์ทั้งปวงทีเดียว

ภูมิแห่งช้างทั้งหลาย ย่อมไม่มี ในความแก่และความตายนั้น

ภูมิแห่งรถทั้งหลาย แห่งพลเดินเท้า ย่อมไม่มี

อนึ่ง อันใคร ๆ ไม่อาจเพื่อจะชนะความแก่ตายนั้น ด้วยการสู้รบ ด้วยเวทมนตร์ หรือด้วยทรัพย์

เหตุนั้นแล ผู้เป็นบัณฑิต เมื่อเห็นประโยชน์ของตน

ผู้มีปัญญา ควรปลูกความเชื่อในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์

ผู้ใดเป็นผู้ประพฤติธรรมด้วยกาย ด้วยวาจา หรือด้วยใจบัณฑิตทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญผู้นั้น ในโลกนี้ทีเดียวผู้นั้นละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์.

ด้านหลังศิลาใหญ่นี้มีจารึกว่า

พระธรรมเจดีย์ เหนือที่บรรจุพระอัฐิธาตุ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ อิสสริยลาภบดินทร
สยามวิชิตินทรวโรปการ มโหฬารรัฐประศาสน์
ปิยมหาราชวรานุศิษฏ์ ไพศาลราชกฤตยการ
โบราณคดีประวัติศาสตร์โกศล คัมภีร์นิพนต์นิรุกติปฏิภาณ
ราชบัณฑิตวิธาน นิติธรรมสมรรถ
ศึกษาภิวัฒนปิยวาท ขันติสัตยตรีสุจริตธาดา
วิมลรัตนปัญญาอาชวศรัย พุทธาทิไตรสรณาทร

พิเศษคุณภรณธรรมิกนาถบพิตร

พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร

พระราชบุตรพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒๔๐๕ – ๒๔๘๖

ศิลาก้อนใหญ่ด้านเหนือ มีจารึกว่า

ก้อนศิลาประกอบธรรมเจดีย์อันนี้

กรมพระดำรงราชานุภาพทรงประดิษฐานไว้

สนองพระคุณเจ้าจอมมารดาชุ่ม รัชกาลที่ ๔

ท่านอุบัติเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๘ ถึงอสัญกรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖

๔๕

ศิลาใหญ่ทางใต้ มีจารึกว่า

ที่บรรจุอัฐิธาตุท่านเป็นผู้บุรพการี

ของ

เจ้าจอมมารดาชุ่ม พระสนมเอกรัชกาลที่ ๔

เจ้าจอมมารดาของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

แท่นศิลาก้อนกลาง ด้านหน้าใต้ฐานล่างมีช่อง เป็นที่บรรจุ

อัฐิธาตุของราชกุลดิศกุล

พระปางนาคปรก

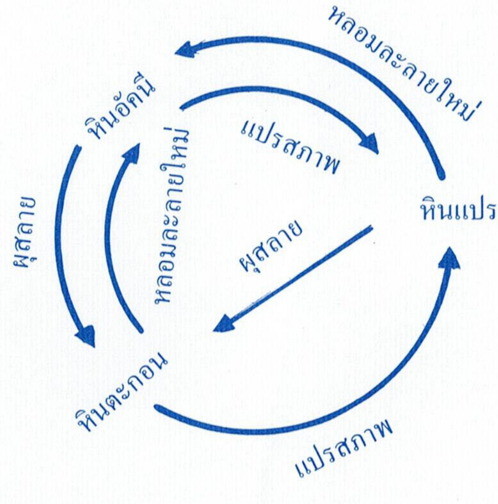

ดิศกุลอนุสรณ์

ดิศกุลอนุสรณ์

สรรพสิ่งบนพิภพกอปรด้วย ดิน น้ำ ลม ไฟ เฉกสังขารธาตุของมนุษย์เช่นเดียวกัน เพียงว่าดินและน้ำสัมผัสได้ด้วยจักษุประสาท ก่อให้เกิดสุนทรียภาพและอุปาทานสุดคณา แก่นแท้ของดินคือหิน–แร่ ที่สลายตัวจากประเภทหนึ่งไปยังอีกประเภทหนึ่ง จากชนิดหนึ่งไปยังอีกชนิดหนึ่งเป็นดังนี้ชั่วนิจกาล อันเป็นวัฏฏะหาที่สุดมิได้ ดินและน้ำจึงยืนยงชั่วกัป ชั่วกัลป์ กล่าวเป็นนัยได้ว่า คู่ฟ้าคงแต่ดินกับน้ำ ดังสาธุชนจะศึกษาประกอบเป็นอนุสติเตือนใจได้จากดิศกุลอนุสรณ์นี้แล

๑๒ พ.ย. ๒๕๒๑

วัฏจักรของหิน

หิน ประกอบด้วยแร่หลายชนิด แยกได้ ๓ ประเภท

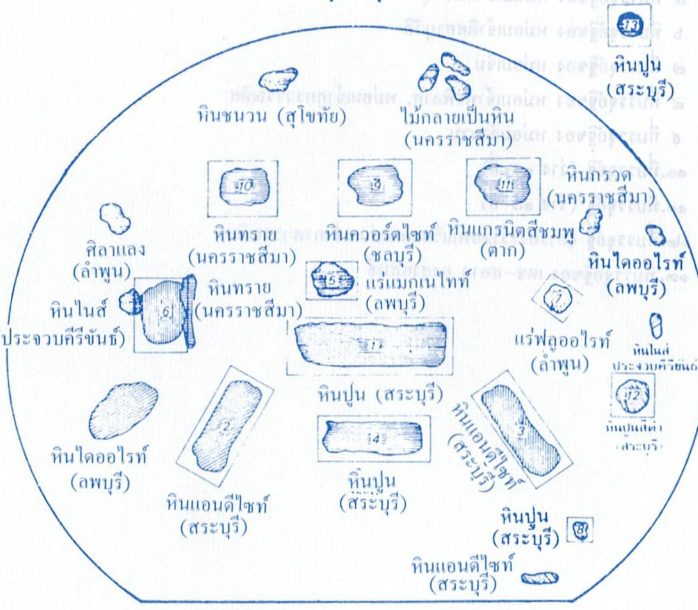
หินอัคนี เกิดจากความร้อนและความกดดันภายในพิภพ เช่น หินแอนดีไซท์ หินแกรนิตสีชมพู และหินไดออไรท์ ฯลฯ

หินตะกอน เกิดจากการสลายตัวและการทับถมของดิน เช่น หินปูน หินทราย หินกรวด และศิลาแลง ฯลฯ

หินแปร เกิดจากการเปลี่ยนแปรสภาพของทั้งหินอัคนีและหินตะกอน เช่น หินควอร์ตไซท์ หินไนส์ และหินชนวน ฯลฯ

แร่ เกิดจากธาตุประกอบกัน เช่น แร่แม่เหล็ก (แมกเนไทท์) แร่ฟลูออไรด์ ฯลฯ

รายชื่อแร่และหินชนิดต่าง ๆ ในสวนหิน "ดิศกุลอนุสรณ์"

๑ ที่บรรจุอัฐิของ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ
๒ ที่บรรจุอัฐิของ บรรพบุรุษเจ้าจอมมารดาชุ่ม ในรัชกาลที่ ๔
๓ ที่บรรจุอัฐิของ เจ้าจอมมารดาชุ่ม
๔ ที่บรรจุอัฐิของ หม่อมและโอรสธิดาของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ
๕ ที่บรรจุอัฐิของ หม่อมเจ้าพัฒนายุ
๖ ที่บรรจุอัฐิของ หม่อมเจ้าดิศศานุวัติ
๗ ที่บรรจุอัฐิของ หม่อมเจิม
๘ ที่บรรจุอัฐิของ หม่อมเจ้าพรพิลาศ, หม่อมเจ้าศุกรวรรณดิศ
๙ ที่บรรจุอัฐิของ หม่อมลำดวน
๑๐.ที่บรรจุอัฐิ (ว่าง ๑๕ ที่)
๑๑.ที่บรรจุอัฐิ (ว่าง ๑๕ ที่)
๑๒.ที่บรรจุอัฐิ (สำรองไว้โดยพลเรือเอกหม่อมเจ้ากาฬวรรณดิศ)
๑๓.ที่บรรจุอัฐิของ เดช-สอาด คงสายสินธุ์

ลำดับเจ้าอาวาส

องค์ที่ ๑. พระอมราภิรักขิต (อ่อน อมโร ป.ธ.๔) ครองวัด ๖ ปี จากพ.ศ. ๒๔๒๑-๒๔๒๗ ภายหลังลาสิกขาบท เข้ารับราชการมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาพฤฒาธิบดีศรีสัตยานุการ (อ่อน โกมลวรรธนะ)

องค์ที่ ๒. พระธรรมราชานุวัตร (แสง พุทฺธทตฺโต ป.ธ. ๕) ครองวัด ๒๕ ปี จาก พ.ศ. ๒๔๒๗-๒๔๕๒ มรณภาพ

องค์ที่ ๓. พระภัทรศีลสังวร (สารท อหึสโก) ครองวัด ๒๓ ปี จาก ๒๔๕๒-๒๔๗๕ มรณภาพ

องค์ที่ ๔. พระราชมุนี (ศรีนารโท ป.ธ.๕) ครองวัด ๒๕ ปี จาก ๒๔๗๕-๒๕๐๐ มรณภาพ

องค์ที่ ๕. พระราชธรรมโมลี (พิมพ์ ปญฺญาทีโป ป.ธ.๖) ครองวัด ๗ ปี จาก ๒๕๐๐-๒๕๐๗ ย้ายไปดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดสิริจันทรนิมิต ต.เขาพระงาม อ.เมือง จ.ลพบุรี และเจ้าคณะจังหวัด ลพบุรี, สระบุรี (ธรรมยุต) เมื่อ ๒๓ กรกฎาคม ๒๕๐๗ ปัจจุบัน ได้รับพระราชทานเลื่อน สมณศักดิ์ เป็นที่พระเทพวรคุณ

องค์ที่ ๖. พระญาณดิลก (ทองใส กตธุโร ป.ธ.๔) ครองวัดแต่ พ.ศ. ๒๕๐๗ จนถึง พ.ศ. ๒๕๒๗ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นที่พระราชวรานุวัตร เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน

ภาคผนวก

อนุสาวรีย์คุณปลัดเสงี่ยม
(คุณพระเสน่หามนตรี)

พระพี่เลี้ยงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕

คุณปลัดเสงี่ยม (คุณพระเสน่หามนตรี) เป็นธิดาพระพงศ์นรินทร์ (เจ้าฟ้าทัศพงศ์) พระราชโอรสสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี กับกรมบริจาภักดีศรีสุดารักษ์ (ฉิม เดิมเป็นเจ้าฟ้า) พระธิดาพระเจ้านครศรีธรรมราช (หลวงนายสิทธิ์ หนู) กับอัครชายา ทองเหนี่ยว

มารดาคุณปลัดเสงี่ยมชื่อคุณหญิงจับ เป็นธิดาพระยาสมุทสงคราม (ศร) ราชินีกุลบางช้างกับเจ้าคุณหญิงแก้ว (ต้นสกุล ณ บางช้าง) พระน้องนางคนเล็กของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีในรัชกาลที่ ๑

พระยาเสน่หามนตรี (น้อยเอียด ณ นคร) สามีคุณปลัดเสงี่ยม เป็นบุตรคนที่ ๕ ของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) พระราชโอรสสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี กับคุณหญิงปรางหรือเล็ก (เดิมเป็นเจ้าฟ้า) น้องนางร่วมชนกชนนีกับกรมบริจาภักดีศรีสุดารักษ์ (ฉิม)

ท่านผู้หญิงอินมารดาพระยาเสน่หามนตรี (น้อยเอียด ณ นคร) เป็นธิดาพระยาพินาศอัคคี (หม่อมราชวงศ์ราชตระกูลกรุงเก่า) เข้าใจว่าเป็นลูกผู้พี่น้องกับพระอักษรสมบัติ (ม.ร.ว.ทับ) บิดาเจ้าจอมมารดาทรัพย์ในรัชกาลที่ ๓ ซึ่งมารดาเจ้าจอมมารดาทรัพย์เป็นราชินิกุลรัชกาลที่ ๓ (เจ้าจอมมารดาสมเด็จฯ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์พระชนกสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีในรัชกาลที่ ๔)

เพราะปรากฏในหนังสือจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติว่า ร.๓ ทรงคุ้นเคยสนิทสนมตรัสเรียก "พี่อิน" และทราบจากลูกหลานเจ้าพระยาบดินทร์เดชานุชิต (แย้ม ณ นคร) ว่าเคยเป็นพระพี่เลี้ยงพระองค์ท่านมาด้วย

มารดาท่านผู้หญิงอินเป็นราชินิกุลบางช้างสายท้าวแก้วผลึก (น้อย) นายตลาดบางช้างสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นน้องคนเล็กของพระอัยยิกาของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีในรัชกาลที่ ๑

คุณปลัดเสงี่ยมมีพี่น้องร่วมบิดามารดา คือ

๑. คุณหญิงศิลา เป็นพระพี่เลี้ยง ร.๕

๒. คุณชาย สวาสดิ์ เป็นนายพลพ่าย

๓. คุณพระเสงี่ยมเสน่หามนตรี หรือคุณปลัดเสงี่ยม

พี่น้องร่วมบิดา คือ

๔. คุณหญิงกุหลาบ

๕. คุณหญิงเผือก

๖. คุณหญิงจีน

๗. คุณหญิงกลิ่น

๘. คุณหญิงเวก เป็นภรรยานายทับวงศ์ ณ นคร มารดาจอมมารดาปริกเล็ก ในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญรัชกาลที่ ๕ จอมมารดากรมหมื่นชาญชัยบวรยศต้นสกุลกาญจนวิชัย ณ อยุธยา

๙. คุณชายนุด

๑๐. พระนรินทรราช ต้นสายสกุลพงศ์สิน

๑๑. คุณหญิงพลับเป็นหม่อมห้ามกรมหมื่นภูมินทรภักดี เป็นหม่อมมารดา ม.จ.หญิงสารภี ลดาวัลย์

๑๒. คุณพระนมจั่น เป็นพระนม ร.๕

๑๓. คุณหญิงจีบ

๑๔. คุณหญิงหรุ่น

๑๕. คุณชายชม

๑๖. คุณชายฉาย

๑๗. คุณพระนมขาว เป็นพระนมสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์

คุณปลัดเสงี่ยมมีบุตรคนเดียว คือ นายสนิทยศสถาน (พร้อม ณ นคร ต้นสายสกุล จาตุรงคกุล) สมรสกับคุณหญิงเขียน บุนนาค ธิดาพระสุริยะภักดี (สนิท บุนนาค) บุตรคนใหญ่ของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) กับท่านผู้หญิงน้อย (ชูโต) มารดาคุณหญิงเขียนชื่อคุณศรี (ณ บางช้าง) ธิดาพระยาอุไทยธรรม (กลาง ณ บางช้าง) กับคุณหญิงนวม (วสุธาร) น้องร่วมบิดามารดากับคุณปลัดขำ และคุณสุวรรณ เมื่อมีสกุลสัมพันธ์กัน คือ ณ นคร, ชูโต, บุนนาค และ ณ บางช้าง จึงได้รับพระราชทานนามสกุลว่า "จาตุรงคกุล"

คุณปลัดเสงี่ยมเมื่อสามีถึงอนิจกรรมแล้วเข้ามาอยู่ในพระบรมมหาราชวังรับราชการ เข้าใจว่าก่อนแต่งงานท่านคงได้อยู่มาแล้ว เพราะบิดาท่านเป็นเจ้ากรมหมอหลวง มารดาท่านก็เป็นราชินิกุลที่สนิท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ทรงตั้งให้เป็นปลัดช่วยราชการเจ้าคุณหญิงนุ่ม บุนนาค (เรียกกันว่าเจ้าคุณตำหนักเดิม) ธิดาสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติกับท่านผู้หญิงน้อย (ชูโต) ดูแลราชการฝ่ายพระตำหนักเดิม คุณปลัดเสงี่ยมมีหน้าที่

เป็นพระอภิบาล พระราชโอรส, ธิดาในสมเด็จพระเทพศิรินทร์ ทั้ง ๔ พระองค์ต่างพระเนตรพระกรรณสมเด็จกรมพระยาสุดารัตน์ราชประยูร เพราะทรงเป็นกำพร้าสมเด็จพระบรมราชชนนีขณะนั้น คุณศิลาพี่สาวเป็นพระพี่เลี้ยงสมเด็จเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ต่อมาคุณศิลาถึงอนิจกรรมคุณปลัดเสงี่ยมจึงรับหน้าที่แทน พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ทรงเรียกคุณปลัดเสงี่ยมว่า "คุณหลัดน้อย" มาตั้งแต่รับสั่งได้จนตลอดมามิได้เปลี่ยนเลย และด้วยเหตุนี้เองที่อนุสาวรีย์ของคุณปลัดเสงี่ยม (หรือคุณพระเสน่หามนตรี) จึงมาตั้งประดิษฐานอยู่ ณ วัดนิเวศธรรมประวัติ พ.ศ. ๒๔๒๑

อ้างอิง

๑ หนังสือราชินิกุลบางช้าง

๒ หนังสือราชินิกุล ร.๓ และ ร.๕

๓ หนังสือพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี

๔ หนังสือจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

๕ หนังสือตำนานวังเก่าพระนิพนธ์ ม.จ. แดง งอนรถ

๖ คำบอกเล่า

สมชาย พิศิษฐ์กุนสุนทร

๕ มิถุนายน ๒๕๒๘

ภาพโดย ศักดิ์ชัย สุนทรญาณกิจ

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์เทียนวัฒนา (หน้าวิทยาลัยอาชีวฯ)
ข 7/1 ถ.ป่าโทน จ.พระนครศรีอยุธยา 13000
โทร. (035) 241578, 322443 แฟ็กซ์ 241578

ประตูทางเข้า-ออก พระอุโบสถ

พระอุโบสถด้านหลัง